

Bagdi László

„A VILÁG KÖZEPE”

Berettyóújfalu vármegyeszékhelyé alakulása 1920–1928

Berettyóújfalu egy 16 000 fős lélekszámú, Hajdú-Bihar megyében található, román határ mentén fekvő kisváros. 1921 előtt nagyközségi formában működve Bihar vármegye Berettyóújfalui járásában mintegy 19 település központja, a térség – elsősorban kereskedelme által – gazdasági és kulturális csomópontja. A trianoni diktátum értelmében a vármegye 10 609 négyzetkilométer területének és 582 132 fős lakosságának 75%-át a Román Királysághoz csatolták. A történelmi Bihar megszűnése a vármegye Magyarországon maradt 160 000 lakosának az élet minden területén tragédiát jelentett. Nagyvárad, mint az ország egyik legnagyobb múlttal rendelkező nagyvárosának elszakítása nem csupán történelmi-érzelmi jelentősége miatt volt fájó, az addigi megyeszékhely elvesztésével Biharország gazdasági, egészségügyi, kulturális és közigazgatási centrumát veszítette el. A rendelkezésünkre álló források alapján a megmaradt terület földrajzi, gazdasági és infrastrukturális adottságait, valamint Berettyóújfalu dualista időszak kezdete óta tartó permanens városiasodó tendenciáját figyelembe véve az új megyeszékhely kijelölése sem érdemi vita, sem mérlegelés tárgyát nem képezte, így 1921. január 1. után településünk lett Csonka-Bihar vármegye központja.

A tragédia miatti kényszerfordulat Berettyóújfalu történetében igen ambivalens élethelyzetet eredményezett. A megyeszékhelyé alakulás feladata, az elsősorban anyagi, infrastrukturális és közigazgatási kritériumok teljesítése a települést addig soha nem látott kihívások elé állította. További súlyos problémát okozott a vármegye elcsatolt részéről és Erdély más területeiről érkező menekültek helyzete: a Bihar újjászervezésén fáradozó köztisztviselők és közalkalmazottak szociális ellátása és egzisztenciális kárpótlása is erőn felüli kapacitást és teljesítményt követelt, nem beszélve a vagonlakók sokáig létminimum alatti helyzetéről. A központtá válással ugyanakkor a már említett, több évtizede zajló városiasodó folyamat is új értelmet és lendületet nyert: a „faluváros” – ahogy a korszakban az értelmiségiek nevezték, utalva a település kettős identitására – az egyértelmű kényszerpálya ellenére is történetének leggyorsabb és legnagyobb mértékű fejlődésén ment keresztül.

I. Szürkeségből a középpontba, avagy nincs idő megszünni. Az első szakasz

Biharból Bihar

Az 1918. évi októberi forradalom budapesti eseményeire a megyeszékhely Nagyvárad rögtön, az elkövetkező napokban pedig Berettyóújfalu és a vármegye többi része is reagált. A Nagyváradon megalakult Nemzeti Tanács október 31-i hatalomátvételéről a lemondó Malatinszky Lajos főispán plakátok útján tájékoztatta a közvéleményt, melyhez a városban állomásozó, ez időben a frontról szervezeten hazatérő 70. császári és királyi gyalogezred, valamint a rendőrség is csatlakozott. A forradalmi hangulat a városi és a vármegyei vezetés hivatalos lecserélésével egy időben ütötte fel fejét Nagyvárad utcáin: a Szigligeti-színház előtt összegyűlt, jó-részt katonákból álló tömeghez az ekkor Nagyváradon tartózkodó, tanulmányai és pályafutása kezdeti éveitől a városhoz szoros érzelmi szálakkal kötődő újságíró, humorista, „a magyar kabaré atyja”, Nagy Endre intézett beszédet, majd őt követve Katz Lipót, Nagy Károly és Ágoston Péter nevű helybeli forradalmárok – később a Károlyi-kormány Bihar vármegyei exponensei – szólítottak fel az új rendszerre való eskütételre, melynek a jelenlévő katonák és karhatalmisták letépett sapkarózsáik helyébe nemzetiszínű szalagot tűzve szimbolikusan is eleget tettek.¹ A Károlyi-kormány életbelépésétől kezdve folyamatosan növekvő kommunista agitáció a bihari megyeszékhelyen 1919 februárjától az ország vidéki nagyvárosaihoz viszonyítva is erőteljesebben érvényesült. Ennek oka az 1919. február 20-i budapesti razzia után a retorzióktól és letartóztatásoktól tartó, a fővárosból Nagyváradra menekült kommunista vezetők és párttagok magas számával magyarázható, akik az aktív propaganda- és szervezőmunkáról természetesen Váradon való bujkálásuk alatt sem mondtak le. Ebben az időszakban a fővárosban és az országban betiltott kommunista pártlap, a Vörös Újság nyomtatását is Nagyváradon bonyolították, innen továbbszállítva Bihar területére, Budapestre és az ország minden részébe. A Budapesttel való szoros összeköttetések eredményeként az 1919. március 21-i Tanácsköztársaság kikiáltásáról a nagyváradai kommunista vezetők idejében értesültek, a hivatalos hatalomátvétel előtt egy nappal a városban összeülő néptanács már nyíltan hirdette a fővárosban várható eseményeket. Így az országos cselekménnyel lépést tartva március 21-én Nagyváradon és Biharban is kikiáltották a proletárdiktatúrát, mely a kommunista mozgalom erős jelenléte ellenére sem tartott tovább négy hétnél.² Ennek oka, hogy április végén

¹ Molnár I. 1938: 12.

² Fleisz 2011: 176–182.

a vármegyébe bevonultak a román csapatok, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy Nagyváradra érkezésükkor a román hadsereg már hatalmától megfosztott, lefegyvert vörös csapatokat talált, mivel az addig passzivitásban lévő ellenforradalmi erők szinte példátlan módon gyors és áldozatok nélküli puccsot végrehajtva vették vissza a város irányítását. A régi-új vezetés vakmerő cselekvését a magyar és román polgári értelmiség elleni brutális fellépés tette mihamarabb indokolttá. Utóbbiak elleni atrocitásokért a közeledő román hadsereg mindenhol a helybeli magyar lakosságon vett kíméletlen elégtételt. Az előrenyomuló román hadsereg 1918. december 31-i rendelete szerint a Románia által még birtokba nem vett területeken minden, román lakosság elleni erőszakos fellépés az illetők letartóztatását vonja maga után, tehát már ekkor jogot formálva intézkedésekre olyan területeken, ahol még nem rendelkeztek tényleges hatalommal, előrevetítve a későbbi megszállást.³ Ennek megfelelően Biharba bevonulva a Magyarcsékén vörösök által meggyilkolt dr. Bolcas Ágoston és dr. Csordás János román ügyvédek miatt példát statuálva Köröstárkány község mintegy 180 magyar lakosát végezték ki.⁴

A városban lévő, félreállított katonai és karhatalmi vezetés, Jánossy Gyula rendőrkapitány és Balogh Sándor tábornok vezetésével a korábban a vármegyeházán elrejtett fegyverek segítségével gyakorlatilag órák alatt fegyverezték le az Oroszlán Pál hadügyi biztos parancsnoksága alatt lévő vörös katonákat. A város visszavétele utáni öröm nem tarthatott sokáig, gyakorlatilag órákkal a felszabadulás után két irányból indult támadás: a román csapatok ekkor már a közeli Mezőszakadát faluban álltak, Budapestről pedig Landler Jenő népbiztos vezetésével egy nagyobb létszámú haderő indult el vonattal Nagyváradra.⁵ Utóbbi veszély elhárítására a Berettyóújfalú–Nagyvárad közötti sínszakasz felszedése hatásos fegyvernek bizonyult, a Váradra tartó vörös katonák nem jutottak tovább Berettyóújfalunál, jelenlétüket azonban Bihar ezen része is megszenvedte.⁶ A román bevonulás megakadályozására reális esély aligha mutatkozott, igaz, a város vezetése ezt nem is tartotta kívánatosnak, épp ellenkezőleg: a kiérkező kommunista haderővel szemben védelmet remélve, küldötteken keresztül sürgették a román bevonulást, az országos tendenciához hasonlóan rosszul felmérve a román hadsereg szerepét. Így 1919. április 21-én a román haderő bevonult

³ Dékány 2018.

⁴ Molnár I. 1938: 15.

⁵ Barcsay 1990–2001: 13.

⁶ A Berettyóújfaluban ragadó vörös katonák mind a nagyközséget, mind pedig a környező településeket számos atrocitás és erőszakos cselekmény kíséretében kifosztották, Berettyóújfaluban egy csendőrt kivégeztek. Barcsay 1990–2001: 17.

Nagyváradra, akiket a város lakossága, az elmúlt hetek megrázkódtatásai után lélegzetvételt remélve ekkor még felszabadítóként üdvözölt. Hogy az ellenforradalmi erők és a Tanácsköztársaság a román veszéllyel nem kellően számolva egymást tekintette első számú veszélyforrásnak, azt jól példázza Jánossy Gyula rendőrkapitány és a Nagyváradra tartó, ekkor Szolnok állomáson tartózkodó Landler Jenő népbiztos telefonbeszélgetése. Amikor Jánossy közölte, hogy a románok már bent vannak a városban, Landler annyit válaszolt: „Mindenről tájékoztatva vagyok, a románok nincsenek, s nem is lesznek, mert én előbb ott leszek. Önnel és a többi ellenforradalmárral az akasztófa alatt találkozom!”⁷

Az újabb, mindennél nagyobb arculcsapás két nappal később kezdődött el, amikor Bihar vármegyét hivatalosan is a Román Királyság részévé deklarálták. Április 28-án dr. Lázár Aurél, a nagyszebeni román kormányzótanács igazságügyminisztere a városi, vármegyei és állami hivatal dolgozóit román hűségeskü letételére szólította fel.⁸ Az egymásnak ellentmondó információk és a helyzet átláthatatlansága miatt a magyar apparátus a kezdeti ellenállás után az esküt végül 22 ember kivételével letette, ám csakhamar kiderült, a románok részéről az új államhoz való alkalmazkodás is hivatalos formalitás volt csupán. A magyar köztisztviselőket az eskü letétele ellenére gyakorlatilag azonnal román nemzetiségű emberekkel váltották fel, Bucsko Coriolan személyében pedig kinevezték Nagyvárad első román polgármesterét. Bihar vármegye hivatalos közigazgatási lapja, a Biharvármegyei Értesítő 1919. december 11-i, egyben utolsó száma már román szerkesztésbe kerülve román és magyar nyelven jelenik meg, melyben leszögezik „Nagy-Románia felépítését az összlakosság boldogulására”.⁹ A román közigazgatás az 1920. június 4-i trianoni békediktátum aláírása után, sok más megszállt területhez hasonlóan, Nagyváradon és a vármegyében is gyakorlatilag teljesen berendezkedett, így a békekötés aláírása csupán hivatalossá tette a Biharban már bő egy éve lezajlott impériumváltást.

Innen szép a győzelem

A trianoni békeszerződés értelmében Bihar vármegye 10 609 négyzetkilométer területéből mintegy 7874 négyzetkilométert csatoltak a Román Királyság területéhez, ami de facto és de jure a történelmi Bihar megszűnését jelentette.¹⁰ A megma-

⁷ Molnár I. 1938: 16.

⁸ Fleisz 2011: 185.

⁹ Bihar Vármegyei Hivatalos Lapja. 1919. december 11. XXII. évfolyam 7. szám. 1.

¹⁰ Borsy 1930: 11.

radt vármegye életképes voltához Budapestről nézve erős kétségek fértek: a kulcsfontosságú területek elvesztésével az egykori 17-ből 6 járássá zsugorodott, 2783 négyzetkilométer területű Csonka-Bihar gazdasági, egészségügyi és infrastrukturális senkiföldjének számított. A vármegye hegyvidékeinek elvesztése az erdőgazdálkodás és bányászat megszűnését jelentette, a megművelt mezőgazdasági területek 880 ezer katasztrális holdjából 318 ezer maradt a vármegyénél, a legfontosabb haszonállatoknak számító szarvasmarha-, juh-, sertés- és lóállomány mintegy felének elvesztése pedig az állattenyésztést vetette vissza. Nagyvárad az Erdély és Alföld közötti áruforgalmat lebonyolítva az ország egyik legfontosabb kereskedelmi gócpontjaként funkcionált, ezenfelül félmillió holdnyi erdőjének termékeit Egyiptomba és Olaszországba is sikerült exportálni. A város elcsatolásával a megmaradt vármegye kereskedelme budapesti, debreceni és békéscsabai nagykereskedő cégek felvevő piacává átalakulva csupán a helyi igények kielégítésére törekedhetett. A háború előtt virágzó üveg-, cserépedény-, sör-, szalámi- és malátaipar Várad elkerülésével szintén megszűntek létezni.¹¹ Az 1918 előtt a vármegye területén működő 87 pénzügyintézetből mindössze 14 maradt Csonka-Biharban. A nagyvárad, nagyszalontai és belényesi kórházak elkerülésével mintegy 160 000 ember maradt fejlett egészségügyi ellátás nélkül. A vármegye közoktatása, mely a háború előtt magas színvonalon működve az óvodáktól kezdve a polgári iskolákon és gimnáziumokon át a királyi jogakadémiáig a köznevelési intézmények valamennyi típusát lefedte, a megmaradt Biharban néhány iparostanonc-, polgári és népiskolává zsugorodott össze. A legrosszabb állapotba kétségtelenül a csonka vármegye infrastruktúrája került. A vasút- és a közúthálózat minden vonala Nagyváradra orientálódott, a megmaradt Bihar északi és déli területeinek közlekedése szintén Nagyvárad felé irányulva gyakorlatilag semmilyen összeköttetésben nem állt egymással, az új megyeközpont Berettyóújfalu megközelítése ezáltal meglehetősen körülményes volt.¹² Ennek a kifacodott helyzetnek természetes velejárójaként a közlekedés vérkeringése az északi és déli szomszédos vármegyeközpontok, Debrecen és Békéscsaba irányába tevődött át, ezáltal a két nagyváros gazdasági súlya mindinkább érvényesült, amivel megfelelő úthálózat nélkül Bihar és Berettyóújfalu nem tudta felvenni a versenyt. Ilyen, majd hogyanem lehetetlen körülmények között kellett Csonka-Bihar területéből az illetékeseknek egységes vármegyét faragni, központjában az 1921-től „fővárossá”

¹¹ Nemes 1938:248.

¹² Főszolgabírói beszámoló az újjáalakult vármegye első közgyűlésén. Berettyóújfalu, 1920. június 15. MNL HBML IV.404.a 84. d. 181/1920.

előlépett Berettyóújfaluval, ami a kortársak szerint ekkor még „nem megyeszékhely, csupán egy faluba ültetett városmag”.¹³

A román hadsereg 1920. március 25-én kezdte meg kivonulását Berettyóújfalu és a Trianon utáni Bihar területéről, ezzel elkezdődhetett a csonka vármegye újjászervezése. A Berettyóújfalui, Derecskei és Sárréti (Biharnagybajomi) járások területe sértetlen maradt, míg a Biharkeresztesi járásból Nagy- és Kisszántó, Bors és Biharszentjános községek lettek elcsatolva. A Nagyszalontai járásból Körösnagyharsány, Biharugra, Geszt, Mezőgyán, Zsadány, Sarkadkeresztúr és Okány, a Székelyhídből Nagyléta, Újléta, Kokad és Álmosd, az Érmihályfalvaiból Bagamér, a Szalárdi járásból pedig Kismarja maradt a magyarországi Biharban.¹⁴

A megmaradt 61 település ügyeit ideiglenesen Hajdú vármegye alispánjának hatáskörébe rendelték, a gyakorlatban azonban a hiányzó vonatkozlekedés és akadozó telefon-összeköttetés miatt a Debrecenből való irányítás még átmenetileg sem bizonyult életképes döntésnek. Április 6-án a belügyminisztérium Balásházy Ivánt, a Nagyváradról Berettyóújfaluba érkezett volt árvaszéki aljegyzőt ideiglenes alispánná kinevezve bízta meg a felszabadult területek központi igazgatásának ellátásával. Ha hivatalosan még nem is, a gyakorlatban ekkortól került Berettyóújfaluba a vármegye irányítása.¹⁵

Az első teendő az új járások kijelölése, valamint a járási székhelyük nélkül visszaterő települések újrendezése volt. Kismarját a Biharkeresztesi járáshoz sorolták, Bagamér, Kokad, Újléta, Nagyléta és Álmosd községek pedig a Derecskei járáshoz lettek átirányítva. A Cséffai járás új székhelye Okány lett, a Sárréti és Berettyóújfalui járás székhelyei változatlanul Biharnagybajom és Berettyóújfalu maradtak, így 1920 áprilisában a járás nélkül maradt települések beolvasztásával Bihar vármegye öt járással kezdte meg működését.¹⁶ Az újjászervezés felgyorsítása érdekében a belügyminisztérium április 30-án dr. Szilágyi Lajost, a berettyóújfalui választókerület nemzetgyűlési képviselőjét, a két világháború közötti Bihar prominens alakját főispánná, vármegyei kormánybiztossá nevezte ki. Az új közigazgatási határok kijelölése után a következő lépés a szükséges tisztviselői állások – egyelőre ideiglenes jellegű, helyettesítés jogcímén való – betöltése volt. Balásházy Iván lemondása után május 31-én érkezik Nagyváradról Berettyóújfaluba Baranyi András, volt vármegyei másodjegyző, aki he-

¹³ Mendöl 1938: 40.

¹⁴ Baranyi András alispán beszámolója az újjáalakult vármegye első közgyűlésén. Berettyóújfalu, 1920. június 15. MNL HBML IV.406.b. 84. d. 185/1920.

¹⁵ Borsy 1938: 14.

¹⁶ Molnár I. 1938: 19.

lyettes alispánként vette kezébe az új vármegye kialakítását. 1920 júniusában költözik át Nagyváradról Berettyóújfaluba az alispáni hivatal mintegy 23 köztisztviselője, valamint a vármegye elszakított területeiről hét községi alkalmazásban álló köztisztviselő Biharkeresztes (2), Mezőpeterd, Konyár, Sarkad és Nagyléta (2) községekbe. Az alispáni hivatal felállítása után alakul meg a vármegyei számvevőszék és árvaszék, egyúttal szintén június hónapban nevezik ki Csonka-Bihar 15 főből álló tisztikarát.¹⁷ Az áthelyezett tisztviselők munkájukat – megfelelő közigazgatási intézmény nem lévén – a berettyóújfalui község háza három szobájában kezdték meg, mely irodák a hely szűkösége és hiányos felszereltsége miatt a felduzzadt apparátusnak kezdetből fogva alkalmatlan volt. Habár 1920 és 1921 folyamán – elsősorban a vármegye többi járásának székhelyein – az alispáni hivatallal majdhogynem megegyező létszámban kétségekívül kerülnek még elhelyezésre köztisztviselők és közalkalmazottak, elmondható, hogy fél évvel Csonka-Bihar 1921-es hivatalos megalakulása előtt a vármegye vezetőségének magja már életvitelszerűen jelen volt Berettyóújfaluban, és ha még ekkor ugyan ideiglenes jogcímen, de kézbe vette Bihar talpra állítását.¹⁸

A románok kivonulása után a Magyar Királyi Honvédség és Magyar Királyi Csendőrség alakulatai veszik birtokba a területet. Egy esetleges román támadástól tartva a megyében jelenlévő haderő létszámát igyekeztek magasan tartani, létszámuk a nyár folyamán elérte a 600 főt, ezenfelül Berettyóújfaluban egy 150 fős katonai különítmény tartózkodott. Utóbbi alakulat elszállásolása – rendelkezésre álló laktanya hiányában – a nagyközség iskoláiban történt meg.¹⁹

Az ideiglenes jelleggel létrehozott kormánybiztosi pozíció az Alsó-Fehér megyei Nagyenyedről menekült, később a cséffai választókerületből szintén nemzetgyűlési képviselővé választott dr. Kovács Nagy Sándor főispáni beiktatásával szűnik meg 1920 szeptemberében. Az addig kormánybiztosi jogkört gyakorló dr. Szilágyi Lajos az 1920 júliusában megtartott választásokon a berettyóújfalui választókerületben, az Országos Kisgazda- és Földműves Párt színeiben indulva mandátumot nyert.

¹⁷ A 15 tagból álló tisztikar tagjai: Baranyi András helyettes alispán, Tóth István helyettes vármegyei főjegyző, Bölöny István helyettes vármegyei másodfőjegyző, dr. Pally Béla, Szunyogh Sándor, dr. Erőss István, dr. Gálbory László helyettes vármegyei aljegyzők, dr. Végh József helyettes szolgabíró, dr. Szilágyi Pál helyettes tiszti főorvos, dr. Fényes Ödön helyettes tiszti főügyész, dr. Magyar Sándor helyettes árvaszéki elnök, dr. Ertsey Ernő, dr. Doszpoly Dezső, dr. Böhm Ferenc helyettes árvaszéki ülnökök, Bölöni Bakó Zoltán közigazgatási gyakornok. Ideiglenes jellegű kinevezések. Berettyóújfalu, 1920. június 1. MNL HBML IV.404.a 84. d. 73/1920.

¹⁸ Molnár I. 1938: 20.

¹⁹ A katonák elhelyezésének kérdése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1920. augusztus 16. MNL HBML IV.406.b

Él Bihar!

A magyar országgyűlés 1920. november 13-i ülésnapján tárgyalta és fogadta el a trianoni békediktátumot, ezzel Bihar vármegye addig ideiglenesnek tekintett határai is elismerésre kerültek. Ugyan a döntés formális beiktatása az 1921. június 26-i XXXIII. törvénycikkkel történt meg, a megcsonkolt vármegyék új közigazgatási határai a gyakorlatban már a novemberi határozat idejére is legalább másfél éve kialakultak, így a döntés ebből a szempontból gyakorlati helyett inkább jogi relevanciával bírt, hivatalossá téve egy addig Biharban is ideiglenesnek titulált helyzetet. Így tehát 1921. január 1-től – a központi szerepét fél éve gyakorló – Berettyóújfalú „papíron is” Csonka-Bihar székhelye lett.²⁰ Bihar önálló vármegyeként történő megmaradásában fő okként a későbbi revízióban való bizodalom játszott szerepet, valamint a kormányzat és a vármegyei vezetés jogfolytonossághoz való ragaszkodása. Érdeklenség, hogy az önálló vármegyeként való működés egyöntetűnek tűnő álláspontja ellenére mégis felbukkantak olyan vélemények, melyek megkérdőjelezték Csonka-Bihar életképességét, méghozzá olyan helyről, ahonnan a szkepticizmus talán még jobban fájhatott: éppen dr. Szilágyi Lajos, az 1920. április és szeptember között kinevezett, a vármegye újjászervezéséért felelős főispán vetette fel a Hajdúsághoz való csatlakozás lehetőségét, mint a jövőre nézve Bihar számára realisabb alternatívát. Tösgyökeres bihariként elhangzott kijelentése természetesen nagy megbotránkozást váltott ki a helyi közéletben, az áthelyezett-menekült apparátus szakmai képességeik megkérdőjelezését, a bihari identitás feladását, a berettyóújfaluiak pedig a település megyeközpontnak való alkalmatlanságának kritikáját olvasták ki belőle.²¹ A javaslatra érkezett reakciók valójában jóval nagyobb visszhangot képviseltek, mint amekkora súllyal maga a felvetés ténylegesen bírt. Bihar vármegye önálló léte a legfelső döntéshozó szervek köreiben a jogfolytonosság elvét szem előtt tartva soha nem forgott veszélyben, Szilágyi felszólalásának motivációja pedig inkább alapult – pályafutását tekintve menetrendszerűnek mondható – politikai, hatalmi játszmán, mint valós megfontoláson. Szilágyi 1921-ben ugyanis sorozatos konfliktusai miatt kilépett a kormánypártból, és 1933-ig ellenzéki országgyűlési képviselőként vett részt vármegye közgyűlésében, ahol – szintén rövid idő alatt szembekerülve

²⁰ Romsics 2001: 220.

²¹ Bihar Népe, 1924. május 4. IV. évfolyam 7. sz. 1.

Bihar vezető kormánypárti politikusaival – az irányításból kiszorulva ellenzékben volt kénytelen politizálni.²²

A megyeközponttá avanszált Berettyóújfalu pedig története legnagyobb kényszerpálya szülte kihívásához érkezett. A kialakult helyzet értékelése eltérő képeket mutatott. Egyfelől nyilvánvaló volt, hogy az egyik hónapról a másikra központtá váló nagyközség nemhogy az ősi megyeszékhely Nagyváradot nem lehet képes semmilyen téren pótolni, de komoly infrastrukturális hiányosságai miatt még egy területileg összezsugorodott vármegyeszékhely elvárásainak sem tud megfelelni. Ahogyan a kortárs dr. Mendöl Tibor földrajztudós fogalmazott az új vármegyéről: „Igazi szíve ennek a csonknak nincs. Nagyjából a közepe táján kiválasztották a legnagyobb falut s kinevezték megyeszékhellyé.”²³ Ugyanakkor nem volt véletlen, hogy az új megyeközpont kérdésében kizárólag Berettyóújfalu jöhetett szóba, ami a település több évtizede tartó városiasodási folyamatának volt köszönhető. A nagyközség vezetése a dualizmus első éveitől kezdve célul tűzte ki a városi cím megszerzését, ezért tudatosan törekedett a térség központi szerepének betöltésére, amihez a gyakorlati megvalósítást közintézmények, hivatalok és szolgáltatások Berettyóújfaluban való létesítése jelentette. 1872-ben már járásbíróóság és adóhivatal is működik a községben, pár évre rá emeletes városháza épül, 1870-től két pénzügyintézet fiókja is jelen volt, 1883-tól pedig a főszolgabíró és a csendbiztos is Berettyóújfaluba teszi át székhelyét, és ugyanebben az évben járásbíróóságát – második településként a megyében – telekkönyvi jogkörrel ruházták fel.²⁴ A 20. század első éveire a nagyközség a Berettyóújfalusi járás székhelyeként, 10 000 fölötti lélekszámával valóban kiemelkedő jelentőséggel bír a régióban,

²² Dr. Szilágyi Lajos 1882-ben született Berettyóújfaluban. A Ludovika Akadémián és a kolozsvári egyetemen folytatta felsőoktatási tanulmányait, utóbbin jogi doktorátust szerzett. 1901-ben hadnagy, 1906-ban főhadnagy lett. 1914-ben pár hónapig a Külügy-Hadügy című lap szerkesztője lett. Az első világháborúban az isonzói fronton szolgált, ahol több kitüntetést szerzett. Az 1916-os időközi választásokon szerzett először mandátumot Berettyóújfaluban a Nemzeti Munkapárt színeiben. A román megszállás után Bihar vármegye főispán-kormánybiztosi teendőit látta el. 1920 és 1933 között megszakítás nélkül Berettyóújfalu országgyűlési képviselője. Választókerület: Berettyóújfalu. Ciklus: 1920–1922, 1922–1926, 1926–1931, 1931–1935 (1933-ig). Párt: Keresztény Kisgazda és Földműves Párt (1920–1922), pártion kívüli (1922–1926, 1931–1933), Kispolgárok Országos Pártja (1926–1931). Később, 1933-tól 1937 novemberéig Bihar vármegye főispánja volt. 1936 októberében országos tűzrendészeti felügyelővé nevezik ki. 1937 novemberében a főispáni és tűzrendészeti felügyelői tisztség összeférhetetlensége miatt saját kérésére távozik a főispáni székéből, és a továbbiakban – felsőházi tagnak és Bihar vármegye közgyűlésében továbbra is megmaradva – az utóbbi poszt betöltését gyakorolja. Főispáni hivatalból való távozásának valószínűleg döntő, de nem hivatalos oka a harmincas évek második felében elmérgesedő sorozatos politikai konfliktusai és sajtóperei voltak. Ke-repeszki 2014: 19.; Az Est. XX. évfolyam 27. szám. 1937. október 16. 3.; Honvédségi Közlöny. LXIII. évfolyam 29. szám. 1936. december 24. 247.; 8 Órai Újság. XI. évfolyam 31. szám. 1937. október 16. 2.

²³ Mendöl 1938: 39.

²⁴ Nyakas 1981: 321.

ezért sem számított meglepetésnek, hogy a Trianon utáni megyeközponti státuszt nem a szomszéd „rivális” település Derecske, vagy Biharkeresztes, hanem Berettyóújfalu kapta meg, helybeli szemszögből nézve „érdemelte” ki. Mindezek az eredmények persze nem tettek egyenlőségjelet egy vármegye első településének súlyával, az viszont kétségtelen, a megyei apparátus nagyközségben való elhelyezése tovább növelte a település jelentőségét, az 1921 és 1940 közötti időszakot pedig – elsősorban a nagyarányú és sokrétű infrastrukturális fejlődés miatt – még ma is sokszor emlegetik Berettyóújfaluban „aranykornak”.

A „kiérdemelt” vagy „legkisebb rossz” nézőpontja tehát jól megfér egymás mellett, mert mind a kettő igaz. Az új helyzet leginkább túpontos összefoglalója maga a nagyközség 1921 utáni jogi státusza volt: a több évtizede városi címről álmódó Berettyóújfalut vármegyeszékhelysége ellenére sem minősítették várossá, majdhogynem egyedülálló módon a település 1921 és 1940 között nagyközségnek megmaradva volt Bihar központja.

Nincs más hátra, mint előre

Az újjáalakult vármegyei törvényhatósági bizottság 47 taggal kezdte meg működését. A cseppet sem irigylésre méltó helyzetben lévő megyei vezetés a legfontosabb feladatok közé a közlekedés, épület- és közüzemi infrastruktúra hiányosságainak felszámolását, kórház és karitatív szervezetek létesítésével megfelelő egészségügy létrehozását, valamint elemi, polgári és gazdasági iskolák építésével az oktatási kínálat kiszélesítését tűzte ki célul. Mindezek mellett természetesen a nagyközségben szolgálatot teljesítő megyei apparátus helyhiány miatti munkavégzés és lakásproblémáinak megoldása, valamint a korántsem tömeges számban, de kétségtelenül jelen lévő menekült vagonlakók helyzetének rendezése is mielőbbi megoldást igényelt. 1921 januárjában dr. Fráter László, Berettyóújfalu főszolgabírája, később alispánja, Bihar vármegye fejlődésében elvülhetetlen érdemeket szerzett politikusának vezetésével dolgozták ki a vármegye beruházási programját, melyben a megannyi sürgős feladat között is fontossági sorrendet állítottak fel.²⁵ A kijelölt feladatok időbeli és gyakorlati megvalósításába szinte minden esetben a rendelkezésre álló szűkös pénzügyi mozgástér szabott határt.

Elsőként az újjáalakult vármegye közigazgatási határai kerültek rendezésre, a Derecskei és Cséffai járások tehermentesítése érdekében létrejött a Nagylétai és Sarkadi

²⁵ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. január 5. I. évfolyam 1. szám. 1–5.

járás. Előbbi járás érdekelttségébe a Derecskeiből átírányítva Álmosd, Bagamér, Kodad, Újléta, Vértes, Hosszúpályi, Monostorpályi és a járásközpont Nagyléta községek tartoztak, míg a Sarkadi járást Méhkerék, Kötegyán és Sarkad települések alkották. Így a megye járásainak száma ha csak rövid ideig is, de a korábbi ötről hétre növekedett, a Sarkadi járás ugyanis meglehetősen rövid életűnek bizonyult.²⁶ Az 1923-as országos megyerendezések alatt a Cséffai járásszékhely Okány és Sarkad települések egymáshoz való közelsége miatt utóbbi járáshoz tartozó községeket a cséffai hatáskörbe sorolták vissza, így a továbbiakban a vármegye hat járással működött tovább.²⁷ További kisebb korrigálásként Bakonszeget a Berettyóújfalui, Esztár és Pocsaj községeket a Derecskei járáshoz csatolták.

Az ideiglenes státusz megszűnésével a vármegyei vezetőség tisztségei is tisztázásra kerülhettek, illetve az addig betöltetlen vezetői helyekre is sikerült megfelelő tisztségviselőket találni. Az 1921 januárjában tartott részleges tisztújításon Baranyi András hivatalosan is alispánná, Tóth István helyettes főjegyzőt pedig a megyei árvaszék elnökévé választották. A helyettes főjegyzői posztot az időközben Nagyváradról érkezett – egészen a román megszállásig vármegyei főjegyző – dr. Molnár Imre, a későbbiekben Bihar közéletének egyik meghatározó alakja vette át, míg főjegyzőnek dr. Poynár Ernőt, a Nagylétai járás főszolgabíróját választották meg.²⁸ Az 1922-es szeptemberi általános tisztújításon a szintén Váradról érkezett dr. Némethy Ferenc volt megyei alügyész megválasztásával a közel egy éve kiírt vármegyei tisztviselői állás is betöltésre került, Bölöny Istvánt, az 1920 előtt Bihar megyéhez tartozó Magyarcséke főszolgabíróját pedig másodjegyzővé választották. Az ekkor még hét járás főszolgabíráinak Fráter László (Berettyóújfalui), Frankó Endre (Biharkeresztesi), Csanády Jenő (Sarkadi), dr. Szilágyi Jenő (Derecskei), Zih Károly (Cséffai), Ertsey Géza (Nagylétai) és dr. Mariay Barnabás (Sárréti) lettek kinevezve.²⁹ Az 1922. szeptemberi tisztújítás után a vármegyei adminisztráció elnyerte végleges formáját, és jöllehet ez év novemberében még többek között árvaszéki ülnök, árvaszéki fogalmazó és szolgabírói állásra is pályázatot írt ki a megye, melyeket betölteni csak az 1923. év folyamán sikerült, Csonka-Bihar közigazgatási szerkezetének kialakítása 1922. végétől lezártnak tekinthető.³⁰

²⁶ Közigazgatási rendezések. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalui, 1921. január 18. MNL HBML IV.404.a. 84. d. 213/1921.

²⁷ Molnár I. 1930: 19.

²⁸ Tisztviselői kinevezések. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalui, 1921. január 18. MNL HBML IV.404.a Bihar. 84. d. 221/1921.

²⁹ Tisztújítások kérdése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalui, 1922. MNL HBML IV.406.b 84. d. 245/1922.

³⁰ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja. 1922. december 7. XX. évfolyam 39. sz. 2.

A beruházási tervben lefektetett célok közül elsőként a lakáshiány felszámolása, valamint a közlekedési és közüzemi infrastruktúra javítása érdekében történtek konkrét lépések. Az 1919 után a vármegyébe áthelyezett vagy menekült hivatalnokok száma 1921-re elérte a 69 főt. Ebből mintegy 43 személy állt vármegyei alkalmazásban, 26-an pedig községek tisztviselőiként dolgoztak. A majdnem hetvenfős apparátusból 29 vármegyei és 9 nagyközségi alkalmazott lakott Berettyóújfaluban, összesen tehát 38, nagyrészt családos ember lakhatásáról kellett gondoskodni a megyeközpontban, nem beszélve a településre érkezett menekültekről.³¹ A beruházások elindulásában a legfőbb problémát a pénzügyi háttér megteremtése okozta, a megvalósítást szinte majdnem minden esetben hitelekkel, állami támogatásból, Berettyóújfalun és a vármegye elsősorban földalapú vagyonának értékesítéséből, valamint a korszakban folyamatosan emelt vármegyei pótdóból finanszírozták. Utóbbi forrás beszédese közvetlen érintettsége miatt gyakran váltott ki elégedetlenséget, feszültséget a helyi közéletben, ami nemegyszer fordult át politikai hangulateltérésekbe.³²

1920 júniusában az akkor még ideiglenes jellegű vármegyei vezetés közlélményi alap létrehozására az Angol–Magyar Bank berettyóújfalui kirendeltségének számító Sárreai Takarékpénztárral megállapodást kötve kétfélmillió korona hosszú lejáratú hitelhez jutott hozzá.³³ Az élelményi alap költségvetéséből már közvetlenül a hitel felvétele után, 1920 nyarán elkezdődhetett a település Vágóhíd nevű részén egy tisztviselőthon építése, mely viharos sebességgel már 1921 tavaszán átadásra került, ugyanakkor a lakások birtokba vétele után csakhamar kiderült, a gyorsaságnak a minőség látta kárát: a padlózat és nyílászárók csapnivaló állapota több házban is a lakhatatlanság határát súrolta. A panaszok kivizsgálására érkezett kormánybiztos a reklamáció jogosságáról meggyőződve a lakások felügyeleti jogát hatáskörébe átvéve utasította a vármegyét a korrekációs munkálatok mihamarabbi elvégzésére.³⁴

A tisztviselőtelep építésével egy időben a település másik, Vágóhídhöz közeli részén, az úgynevezett Berettyólapos dűlőben is nagyszabású építkezés kezdődött. Berettyóújfalun községi képviselő-testülete a helybeli közbirtokossággal 67 katasztrális

³¹ Alispáni javaslat egy tisztviselőtelep létesítéséről. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalun 1920. augusztus 16. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 26/1921.

³² Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1922. április 10. XX. évfolyam 14. szám. 2–3. Bihar Népe, 1923. január 12. II. évfolyam 2. szám. 3.

³³ Bölöny István beszámolója a vármegyei közgyűlésben a kölcsön megállapodásról. Berettyóújfalun, 1920. augusztus 16. MNL HBML IV. 404.a Menekültek ügyei. 85. d. 32/1920.

³⁴ Vármegyei alispán bejelentése a menekült köztisztviselők segélyezése tárgyában. Berettyóújfalun, 1921. március 10. MNL HBML IV. 406/b. 84. doboz, 10/1921.

hold elcserélésében megegyezve a hozzá jutó földterületen összesen 97 ház felépítésében vállalt szerepet. Ezzel a lakáshiány, ha nem is oldódott meg, de jelentősen enyhült.³⁵ A tisztviselők elhelyezésének problémájára öt évvel később sikerült véglegesen pontot tenni, amikor 1926 szeptemberében a Herpály nevű településrészen (a mai Tavasz körúton), „Berettyóújfalu legszebb helyén”, 19 modern, pavilonrendszerben épült lakást adtak át a tisztviselőknek.³⁶

A település teljes villamosenergia-ellátása érdekében egy központi áramfejlesztő telep létesítéséről a nagyközség 1921. december 29-i rendkívüli közgyűlésén döntött. A beruházást a település vagyonát képező 150 hold földbirtok eladásából, valamint költséghatékony eljárásként részvénytársaság alapításán keresztül finanszírozták, melyben a részvények legalább 52%-át a nagyközség lakói birtokolták. Így 1922-be átlépve a januárban meginduló földértékesítések után még abban az évben Berettyóújfalu teljes területén és legtöbb közintézményében kiépült az áramszolgáltatás. Novemberben a kor követelményeihez felzárkózva a vármegyei vezetésnek is otthont adó községházát és főjegyzői lakot is villanyvilágítással látták el, 1923 januárjában pedig a vármegyei csendőrlaktanya épületébe vezették be az áramot, melynek költségeit a megye települései között arányosan osztották szét.³⁷

A tervbe vett beruházások intenzitásának fokozása érdekében, valamint a megye gazdasági súlyának növeléséhez igazodva szükség volt egy nagyobb pénzügyi tranzakciókat lebonyolítani képes, helyben működő pénzügyintézetre. A vármegye közgyűlése 1921 szeptemberében állapotodott meg a Berettyóújfaluban 1870-ben megalapított, Angol–Magyar Bank kirendeltségként működő Sárréti Takarékpénztár feltökésítéséről. Hogy egy megyében történő, nagyszabású hitelfelvétel lehetőségére mennyire szükség volt, arra a vármegye első kölcsöne a példa: a tisztviselőtelep megépítésére felvett kétmillió korona hitel lebonyolítását Bölöny István másodjegyzőnek a budapesti anyabanknál kellett intéznie, mert arra a helybeli kirendeltség alkalmatlan volt.³⁸

A 300 ezer aranykorona alaptőkéjét két éven belül 3,5 millió aranykoronára emelő takarékpénztár a műveletet részvények kibocsátásával hajtotta végre, melynek döntő részét a vármegye lakossága vásárolta fel. A művelet zavartalan lebonyolítása érdekében – a bank, a vármegye vezetése és lakossága közötti közvetítő szerepet vállalva – a takarékpénztár igazgatósági tagjai közé Baranyi András alispánt is bevásztották.³⁹

³⁵ Gyány 1930: 143–144.

³⁶ Magyar Távirati Iroda, Napi hírek, 16. kiadás. 1926. szeptember 27.

³⁷ Bihar Népe 1921. december 15. I. évfolyam 9. szám. 3.

³⁸ Gazdasági ügyek. MNL HBML IV. 404.a 87. d. 8014/1921.

³⁹ Bihar Népe 1921. november 3. I. évfolyam 3. szám. 2.

A közlekedési hálózat problémája szintén az égetően sürgős feladatok közé tartozott. 1920-ban a megyének mindössze 225 kilométer kiépített közút állt rendelkezésére, az egymással összefüggéstelen úthálózat miatt az új megyeközpont megközelítése elsősorban Bihar déli és északi részeiről, a Cséffai és a Nagylétei járásból okozott nehézségeket.⁴⁰ Az 1921. december 21-i vármegyei közgyűlés kezdeti lépésként a már meglévő, ám eleve rossz minőségű, a megnövekedett forgalom lebonyolítására alkalmatlan úthálózatok karbantartására útbiztosok és műszaki személyzet növelését irányozta elő.⁴¹ Ezzel összefüggő, további szükséges lépés volt számos községi út vicinális úttá minősítése, így átsorolva ezen utakat a vármegye fenntartásába, ami az emelkedett forgalom miatti sűrűbb karbantartásokat finanszírozni képtelen kistelepléseknek jelentett anyagi tehermentesítést. Ezek az intézkedések azonban csak a már meglévő utakat érintették, ami csupán sebtapasznak bizonyult a problémán, Berettyóújfalu megközelítéséhez sok községből továbbra is Békés és Hajdú megyei kitérőkkel lehetett eljutni. A közlekedés érdemi javulásához legalább 100 kilométernyi új úthálózat kialakítására volt szükség, hamar nyilvánvaló vált azonban, hogy egy ekkora méretű beruházást a vármegye sem önerőből, sem pedig a rendelkezésére álló hitelkészségeiből nem tud megvalósítani. Így a lakás, villamosítás és megfelelő pénzügyi hiányának egy éven belül történő felszámolása után az infrastruktúra ezen részén történő tényleges változás egyelőre még váratott magára.

Az állam támogató erőforrásai közül a legnagyobb hozzájárulás Csonka-Bihar kiépüléséhez a Berettyóújfaluban átadott honvédlaktanya volt, melynek összegét kormányzati beruházásként teljes egészében a honvédelmi minisztérium vállalta magára.⁴² A Trianon után megváltozott katonai védelmi rendszer szempontjából Berettyóújfalu nem csupán központi státusza, hanem román határhoz való közelsége miatt is felértékelődött: egy esetleges keletről érkező támadással számolva megfelelő létszámú haderő megveszék helyen való jelenlétére mindenképpen szükség volt. A román hadsereg kivonulása óta Berettyóújfaluban tartózkodó 11. magyar királyi gyalogezred alakulatai a nagyközség iskoláiban voltak elszállásolva, ami nyilvánvalóan csak ideiglenes megoldás lehetett. A minisztertanács már 1921-ben jóváhagyta a berettyóújfalui és salgótarjáni laktanyák mintegy 30 millió korona összeget kitevő megépítését, ám pénzügyi okok miatt a tényleges munkálatok csak 1923-ban kezdődnek el.⁴³ A honvédlaktanya

⁴⁰ Molnár E. 1938. 104.

⁴¹ Gazdasági ügyek. MNL HBML IV.406.b 87. d. 8022/1921.

⁴² MNL OL K 27. Minisztertanács i jegyzőkönyvek. 1921. július 29.

⁴³ Bihari Újság, 1923. március 10. III. évfolyam 8. sz. 3.

ünnepélyes átadására 1924. október 3-án került sor, az objektum részei tisztii és altisztii épület, I. és II. számú legénységi épület, istálló, törzsepület, kocsiszín, tisztii szálló és étkezdé, műhelyépület és szeméttároló voltak. A későbbiekben Esze Tamás nevét felvevő laktanya szinte minden évben új részekkel bővült: 1925-ben takarmányfészer, 1927-ben benzinkert és transzformátorház készült el. A folyamatos fejlesztések miatt a rendelkezésre álló területet a 11. gyalogezred 1936-ra végleg kinövi, ezért a nagyközség a laktanyával szemben lévő legelőből 1371 négyszögölnyi területet engedett át további építkezések céljára.⁴⁴

A Berettyóújfaluban dolgozó vármegyei apparátus nehéz munkakörülményei kezdettől fogva sok problémát okoztak. A községháza mintegy három, bútorozatlan és hiányosan felszerelt helyiségében szorongó tisztviselők és a helyben szintén nem bővelkedő községi hivatalnokok között ez az állapot sokszor okozott feszültséget, sürölódásokat. Ennek ellenére a közelgő revízióban bízva önálló vármegyei intézmény létesítése még évekig nem szerepelt napirenden.⁴⁵ Ám ahogyan az idő múlásával a kialakult határhelyzet is megszilárdulni látszott, a vármegye szaporodó mindennapi ügyei pedig egyre nehezebb kihívások elé állították a hivatalt, 1924-ben döntés született egy önálló vármegyei hivatal felállításáról.⁴⁶ Az ebben az időszakban gazdaságot jellemző szanalás és megszorítások miatt – az állam 1924. évi költségvetése még deficiittel zárult – hathatósabb állami támogatásra vagy hitelfelvételre nem számíthatott a vármegye, a kérdést elsősorban önerőből kellett megoldani. Ennek szellemében a „földön maradvá” az előirányzott költségtervek kétszeri nekifutásra is túl szerénynek bizonyultak: a célra szánt 300, majd 600 vagon búza már a konkrét tervezések elején kevésnek mutatkozott. Óvatos becslések szerint is legalább 850 vagon búzára, átszámítva 27 milliárd korona forrásra lett volna szükség, amivel a megye nyilvánvalóan nem rendelkezett.⁴⁷ Ezért költségkímélő megoldásként telek- és ingatlanvásárlás mellett döntöttek, amit az elképzelések szerint félig lebontva majd emeletet ráépítve alakítottak volna át. Az így felmerülő kiadások már jóval szerényebb végösszegben, összesen négymilliárd koronában álltak meg, ami a vármegyei büdzsé és közvélemény számára is tolerálható összeg volt.⁴⁸ A fellépő statikai problémák miatt ugyan a részleges helyett az ingatlan teljes lebontása valósulhatott meg, ám a kitermelt anyagokat az új épület kivitelezésénél szinte teljes egészében fel tudták használni, így az eltervezett

⁴⁴ Sándor–Török 2011: 46.

⁴⁵ Bihar Népe, 1924. július 20. IV. évfolyam 29. szám. 1.

⁴⁶ Bihar Népe, 1924. július 20. IV. évfolyam 29. szám. 1.

⁴⁷ Bihar Népe, 1924. július 27. IV. évfolyam 30. szám. 2.

⁴⁸ Berettyóújfalu, 1924. május 30. MNL HBML IV. B. 406.b. 95. doboz, 2293/1924.

költségek csupán minimális összegben emelkedtek. A beruházás másik része megfelelő irodai felszerelés és bútorzat beszerzése volt, amire már az építkezés megkezdése előtt sor került. A nagyon is szükségszerű hiánypótlás egyúttal az alispáni és főispáni iroda bebútorozását is jelentette, valamint a Nagylétei járás főszolgabírói hivatali iroda és szolgálati lakásának megvételét.⁴⁹ Így tehát a vármegyeháza 1925. május 18-i ünnepélyes átadására csupán egy nagy és egy kis terem, valamint az épületben működő levéltár – melynek 1926. november 1-től a Nagyváradról áttelepült híres költő, Nadányi Zoltán lett a levéltárnoka – nem volt berendezve. A községházáról átköltöző apparátus lakhatási viszonyainak rendeződése után végre munkakörülményei is megoldódtak. A vármegye és Berettyóújfalu „ékszeres dobozának” számító épület adottságait tekintve túl értékes volt ahhoz, hogy kihasználtságában „csak” a megyei apparátus vegyen részt: a hivatalos közigazgatáson túl számos rendezvénynek is otthont adott, gyűlések, felolvasóestek, megyebálok helyszínékként is szolgált.⁵⁰

Egy régi cél, új indítékkal: az akadozó kultúrfölény

A vármegyei közigazgatás működő pályára állítása után a Csonka-Biharban is kiemelt jelentőséggel bíró oktatás fejlesztésére már 1921-ben konkrét tervek készültek.⁵¹ Az ügy prioritását három, ez időben nagyon is releváns indok motiválta. A határ túloldalára került iskolákat számarányában tekintve a legsúlyosabb veszteség a népi és polgári iskolákat érintette, ezért az új vármegyében elsősorban az alap- és középfokú oktatásban támadt hiányt kellett pótolni. Az 1921-ben bevezetett beiskolázási törvény és az azt kísérő „kultúrfölény” hívószava, mint az oktatást nemzetstratégiai ágazattá kiemelő Bethlen-kormány ars poeticája, szintén nyomást gyakorolt a vármegyékre, így Csonka-Biharra is. Berettyóújfaluban pedig az első világháború előtt a városiasodó tendenciának megfelelően az oktatás is fokozatosan fejlődött: 1914-ben a nagyközség egy kisdédóvóval, kilenc református, egy katolikus és egy izraelita népiskolával, egy iparostanonc- és egy gazdasági népiskolával, valamint egy polgári leány- és egy fiúiskolával rendelkezett, ami bihari és országos tekintetben is jó eredménynek számított.⁵² A gazdasági iskola és a polgári fiúiskola túlzásfoltossága, illetve helyhiányának megszüntetése érdekében még 1914-ben kezdetét vette a két oktatási intézmény új iskolájának megépítése, aminek röviddel a munkálatok megkezdését követően a há-

⁴⁹ Bihar Népe, 1925. május 21. V. évfolyam 20. szám. 1.

⁵⁰ Barcsay 1990–2001: 11.

⁵¹ Bihar Népe, 1921. november 3. I. évfolyam 3. szám. 3.

⁵² Gyány 1930: 142.

ború kitörése vetett véget.⁵³ Az oktatás fejlesztése tehát, a többi feladat között mintegy „kakuktktojásként”, a megyeszékhelységtől függetlenül, már a háború kitörése előtt is fontos kérdés volt a nagyközségben, aminek az 1918 után történtek az igyekezetet meghatározva új lendületet adtak. Mindezek ellenére nyilvánvaló volt, hogy az életbevágóan fontos feladatok elvégzése mellett – köztisztviselők lakásproblémái, vagonlakók ellátása, vármegyei intézmény felépítése – a csekély anyagi mozgásteret figyelembe véve új iskolák létesítésére kimondva-kimondatlanul is erősen korlátozottak lesznek a vármegye és nagyközség lehetőségei.

A vármegye és Berettyóújfalu képviselő-testülete céljait ez ügyben összehangolva kezdetnek a háború előtt hozzálátott gazdasági népiskola és polgári fiúiskola megépítését még 1921-ben célul tűzte ki.⁵⁴ Következő lépésnek az 1923. és 1924. években – a vármegye megváltozott társadalmi összetételéhez igazodva, a döntően mezőgazdasági népesség oktatási igényeit kielégítve – egy téli gazdasági iskola létrehozását szánták, majd az alapfokú oktatás erősítéseként a tanításra ekkor már alkalmatlan, rendkívül rossz állapotban lévő református elemi iskolák helyébe egy egységesített, emeletes épület létesítésében látták a megoldást. A beruházások költségelosztását tekintve a tervek szerint a polgári és gazdasági iskola építésének fedezetét Berettyóújfalu, a téli gazdasági iskoláét a földművelésügyi minisztérium, míg a református elemi iskolát a református egyház finanszírozta volna.⁵⁵ Ez az elképzelés, mint később kiderült, nem bizonyult életképesnek, az építkezések gyakorlati megvalósulásához szinte mindegyik esetben állami vagy külföldi kölcsönre volt szükség.⁵⁶

Az elcsatolás után a polgári középiskolák és gimnáziumok híján egyedüli intézményként képviselték a középfokú oktatást a vármegyében, így helyzetük is felértékelődött. 1921-ben a megmaradt megyében mindössze négy polgári iskola működött: egy Derecskén, mely 1921. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit, egy Sarkadon, kettő pedig – egy leány- és egy fiúiskola – Berettyóújfaluban. Komádi községben volt ugyan polgári iskola, de az nem állami, hanem magánintézményként működött.⁵⁷

Berettyóújfaluban a polgári iskolai oktatás jelenlétére, minőségének javítására már a háború előtt is igény mutatkozott. 1914-ben a polgári fiúiskolában való tanítás helyhiány miatt délelőtti-délutáni váltakozásban magánházakban folyt, ez a körülmény az

⁵³ Brózik 1938: 314.

⁵⁴ A vármegye felhívása Berettyóújfalu nagyközséghez a polgári fiúiskola ügyében. Berettyóújfalu, 1921. november 3. Oktatásbeli tárgyak. MNL HBML IV.406.b 86. d. 8006/1921.

⁵⁵ Bihar Népe, 1921. október 29. I. évfolyam 1. sz. 2.

⁵⁶ Gyány Ferenc községi főjegyző tájékoztatása Fráter Lászlónak. Berettyóújfalu, 1924. június 27. MNL HBML IV.404.a 87. d. 1234/1924.

⁵⁷ Brózik 1938: 316.

ismert történések tükrében nem meglepő módon még 1921-ben is változatlanul fennállt, amit valamennyi vezető elfogadhatatlannak tartott, és igyekeztek gyorsan cselekedni. A vármegye 1921. november 6-i közgyűlése felhívta Berettyóújfalu nagyközség képviselő-testületének figyelmét, hogy a polgári fiúiskola épülete legkésőbb 1922 szeptemberére kerüljön átadásra. A lelkesedést azonban a rendelkezésre álló, vagy inkább nem álló források hiánya csakhamar letörte: az építkezés elindulásához szükséges összeget is csak 1923-ra sikerült összegyűjteni, úgy, hogy az eredeti terveken korrigált, költségkímélő egyszerűsítések történtek.⁵⁸ Am megoldást a visszafogott ráfordítás sem hozott: az iskola megépítése Berettyóújfalu számára a szerényebb kiadású tervezet ellenére is túl nagy falatnak bizonyult, az építkezés három hónappal megindulása után fedezet hiányában leállt. Megoldást végül, Gyány Ferenc nagyközségi főjegyző és Kelemen János iskolaigazgató közbenjárására az állam segítsége hozott, az anyagi mentőövnek köszönhetően a beruházás a továbbiakban már zökkenőmentesen zajlott le.⁵⁹ A hivatalos átadóra ugyan csak 1927-ben került sor, a gyakorlatban a tanulók már 1925 novemberében birtokba vehették az új iskolát, ezzel a polgári oktatás terén hosszú évek óta fennálló áldatlan állapotok felszámolásra kerültek.

Ez az eredmény ugyanakkor az oktatást illető eredeti tervekhez képest sokáig egyedülnek számított. A polgári iskola sokáig elhúzódó megépültével a pénzügyi puska-
port ellőve a másik három intézmény beruházására reális esély már nem mutatkozott, áttörést az iskolák ügyében is az 1927. év hozott.

Áthelyezett „urak” és vagonakók. A menekültkérdés

A trianoni diktátum számos tragikus következménye közül a legsúlyosabb probléma a menekültek helyzete volt. A megszállt országrészekről 1918 és 1924 között több mint 400 ezer ember, túlnyomórészt közalkalmazottak, köztisztviselők, értelmiségiek, megszálló hatóságokkal összetűzésbe kerültek voltak kénytelenek otthonukat hátrahagyva a csonka anyaországba menekülni.⁶⁰

Az első menekülthullám kihívása 1916 júliusában érte az országot, amikor a román hadsereg hirtelen betörése miatt közel 170 ezer ember kényszerült egyik napról a másikra elhagynia otthonát. A lakáshiányban szenvedő Magyarországnak ennek a tömegnek az elhelyezése a kezdetektől fogva problémát okozott. Jóllehet a román betörés korántsem fedte le egész Erdély területét, és időtartamát tekintve sem tar-

⁵⁸ Bihar Népe, 1924. június 29. IV. évfolyam 26. szám. 1.

⁵⁹ MNL HBML IV.406.b 160. d. 8006/1926.

⁶⁰ Dékány 2018: 113.

tott tovább pár hónapnál, sok esetben az Erdélyből menekült civileknek és gazdasági társaságoknak az ország legtávolabbi pontjáiig kellett utaznia, hogy megfelelő körülmények között legyenek elszállásolva és tudják folytatni működésüket. Ilyen volt a Brassói Takarékpénztár esete, melyet egyenesen Győrre kellett elvinni, vagy a Petroszény vidéki bányászok példája, akiket az Esztergom megyei Annavölgyben sikerült elszállásolni.⁶¹

Bihar egyike volt azon vármegyéknek, ahol a helyhiány különösen érezte hatását, így menekültek nagy számban való elhelyezése nem volt lehetséges. A megyeszékhely Nagyváradon kívül csupán Margittán, Paptamásiban, Szentjobbon, Biharkeresztesen, Derecskén, Mikepércsen, Hajdúbagoson és Mezőpeterden sikerült elhelyezni menekülteket a megyében, a létszám pedig Nagyváradot kivéve egyedül Mikepércsen haladta meg a 30 főt.⁶² A menekült-időszak alatt Nagyvárad állandó átvonulási pontnak számított, mellette Sárádon és Berettyóújfaluban volt példa pár alkalommal nagyobb létszámú ideiglenes tartózkodásra és áthaladásra. Amíg Sáránd településen az átutazások problémamentesen zajlottak le, addig sajnos ezt nem lehetett elmondani Berettyóújfaluról.⁶³ A román hadsereg visszaszorítása utáni hetekben elkezdődött visszatelepüléseket a hatóságok – a biztonságot és a rendezettséget szem előtt tartva – a hazatérési engedélyek fokozatos kiadásával igyekeztek megfelelő mederben tartani, ennek ellenére az erős honvágy és türelmetlenség jellemezte menekülttömeget a győzelem hírére számos esetben önjáróan, engedély nélkül indult útnak erdélyi otthonába, ami számos esetben vezetett a hatóságokkal való összetűzéshez, félreértésekhez és atrocitásokhoz. A Berettyóújfaluban történt konfliktus szintén ehhez a problémaforráshoz sorolható. 1916 decemberében Ökrös Mihályt és családját egy, a településen áthaladó, az ország minden részéről menekülteket szállító különvonatról másik négy személlyel együtt engedélyük állítólagos hiánya miatt leszállították. Továbbutazásuk tilalma miatt mintegy három hétig a berettyóújfalui pályaudvaron voltak kénytelenek tartózkodni, ahonnan számos hivatalos panasz megtétele után, a vármegye alispánjának közbenjárására indulhattak útnak.⁶⁴

Amíg Biharban csekély volt az elhelyezett menekültek száma, addig már korántsem mondható el ugyanez a szomszédos vármegyékről, ahol mind Békésben, mind a Hajdúságban több száz főnyi tömeget tartózkodott, valamennyi magukkal hozott tekin-

⁶¹ MNL OL K 149. 112. d. 181/1917. Budapest, 1917. január 18.

⁶² MNL OL K 149. 112. d. 186/1917. Nagyvárad, 1916. november 3.

⁶³ MNL OL K 149. 112. d.187/1917. Sáránd, 1916. december 5.

⁶⁴ MNL OL K 149. 112. d.181/1917. Nagyvárad, 1917. január 9.

télyes állatállománnyal együtt. Békés vármegyéből 1917 februárjában mintegy 1000 fő, Hajdú vármegyéből pedig 1917 márciusában majdnem 800 személy tért haza otthonába.⁶⁵

Az első, háború alatti menekülthullám lefolyásában tehát sem Bihar, sem Berettyóújfalu nem töltött be súlyponti szerepet, a háború befejezését követő második, már jóval nagyobb horderejű és hosszabb ideig tartó migrációban viszont mind a megcsontított Bihar vármegyét, ezen belül mind Berettyóújfalut egészen más kaliberű és minőségű kihívások érték. A második menekülthullamban már Nagyvárad és Bihar majdnem egész területe is érintetté vált, az első krízis idején a csekély létszám ellenére is „ütközőnek” számító megyeszékhely elvesztésével a jelenség a vármegye megmaradt részeinek is közvetlen közelségbe került. A megoldandó problémák pedig egyrészt a korábbihoz hasonlóan ugyanabban a formában köszöntek vissza: a menekültek elszállásolása és ellátásának feladatából ezúttal már Berettyóújfalu sem maradhatott ki. Másrészt a vármegye lecsonkítása után a közigazgatás kényszerű átszervezésével egy merőben új helyzet állt elő, Berettyóújfalunak immár Bihar új megyeközpontjaként az áttelepült apparátus hivatalba helyezéséről is gondoskodnia kellett.⁶⁶ Éppen ezért ha berettyóújfalui menekültkérdésről beszélünk, érdemes különválasztani a központi irányítás alatt a nagyközségbe áthelyezett köztisztviselők-közalkalmazottak, és a migrációs hullámmal érkező, a társadalom valamennyi rétegét reprezentáló „klasszikus” menekültek helyzetét. Természetesen a két csoport körülményei között – elsősorban az anyagi állapotokat illetően – voltak átfedések, összességében szemlélve azonban helyzetük inkább volt eltérő, mint hasonló.

Nagyvárad 1919. áprilisi megszállása után az új megyei adminisztráció felállítása a csonka ország kaotikus politikai viszonyai miatt bő egy évig váratott magára, így a hivatalnokok központilag irányított áthelyezése sem történhetett meg. 1920 nyaráig a Berettyóújfalui járásban Hencida volt az egyetlen község, ahol Erdélyből menekült köztisztviselő dolgozott.⁶⁷ Az első nagyobb létszámú, szervezett áttelepítés 1920 júniusában történik, amikor az alispáni hivatal 23 tagja megkezdte, a jogfolytonosság elvéből kiindulva pedig folytatja működését az újjáalakult vármegyében.⁶⁸ Az új megyeszékhelyen való első közgyűlést június 16-án tartották meg. A továbbiakban a ha-

⁶⁵ MNL OL K 149. 112. d. 181/1917. Debrecen, 1917. március 7.

⁶⁶ Molnár I. 1938. 16.; Menekültek ügyei. MNL HBML IV.406.b 85. d. 223/1920.

⁶⁷ Főszolgabírák jelentései az alispánnak. Menekültek ügyei. Berettyóújfalu, 1920. június 4. MNL HBML IV.406.b 85. d. 187/1920.

⁶⁸ Bihar vármegye első közgyűlése Berettyóújfaluban. Berettyóújfalu, 1920. június 15. MNL HBML IV.406.b 84. d. 181/1920.

tár túloldaláról áthelyezett hivatalnokok száma folyamatosan emelkedik, létszámuk 1921-re csaknem hetven főre duzzad, és jóllehet 1922-ben még több kulcspozícióban is helyeznek el menekült köztisztviselőket, az ő érkezésük és új közigazgatásba való beágyazásuk 1921 tavaszára szinte teljes egészében végbemegy. Szintén 1921-ben, az adminisztráció megszervezésével egy időben zajlott a tisztviselőtelep megépítése, amivel az egzisztenciális kárpótlás mellé már a lakhatási problémát is sikerült felszámolni. Ezzel a menekült hivatalnokok helyzete nagymértékben javult. Ha a menekülteket sújtó legfőbb problémákat – otthontalanság, teljes vagyontalanság, pénzkereseti lehetőség hiánya – szemléljük, akkor elmondható, hogy a Bihar vármegyébe érkezett köztisztviselők és közalkalmazottak kezdettől fogva jobb helyzetben voltak a vagonlakóknál. Az iskolák tantermeiben és középületek irodáiban lakó hivatalnokok a köztisztviselőtelep átadása után már nem szembesültek többé lakhatási nehézségekkel, egzisztenciájuk pedig a vármegye jogfolytonos működése miatt kezdettől fogva biztosítva volt, így 1921-től már nem nevezhetőek a szó szoros értelmében menekülteknek, integrálásuk Csonka-Bihar társadalmába sikeresen lezajlott. A menekültügyben való „külön utasságuk” a hivatalos nyilvántartásokban is megnyilvánult.⁶⁹ Az országos menekültügyi hivatal debreceni kirendeltsége – melyhez a Bihar vármegyében lévő menekültek ügyei is tartoztak – először kérvényezi a településektől a menekült köztisztviselők külön összeírását, majd 1920. júliusi rendeletében szabályozta az adminisztrációban dolgozók jogi hovatartozását. Az új direktíva szerint a menekültügyi hivatal nyilvántartásában ezentúl csak azok a hivatalnokok fognak szerepelni, akik a megszállás előtt nem a történelmi Bihar vármegyében dolgoztak, vagyis más megszállt közigazgatási területről sodorta őket az élet Biharba szolgálatot teljesíteni. A menekült apparátus azon részét, mely az impériumváltás előtt is Biharban dolgozott, a jogkontinuitás elve alapján az újjáalakult vármegyébe „áthelyezve” a főispán hatáskörébe sorolta, és kivezette a menekültügyi hivatal nyilvántartásából.⁷⁰ Jogi szempontból nézve tehát a Berettyóújfaluban szolgálatot teljesítők az alispáni hivatal 1920. júniusi átköltözésétől nagyjából egy hónapig számítottak hivatalosan menekülteknek, és jóllehet különböző menekülteknek kijáró jogosítványokat – elsősorban a segélyezéseket illetően – továbbra is igénybe vehettek, formálisan már a magyar közigazgatás statisztikáiban szerepeltek. Mindezekről függetlenül természetesen a helyi köznyelv

⁶⁹ Az országos menekültügyi hivatal felhívása az alispánokhoz. Menekültek ügyei. Berettyóújfalu, 1920. július 15. MNL HBML IV.406.b. 85. d. 223/1920.

⁷⁰ Az Országos Menekültügyi Hivatal tájékoztatása. Menekültek ügyei. Berettyóújfalu, 1920. augusztus 14. MNL HBML IV.406.b 85. d. 231/1920.

az új állapot megszilárdulásáig továbbra is menekültként tartotta őket számon, és az áthelyezett hivatali dolgozók is – régi-új állásaikba való ejtőernyőzésük ellenére – érthető módon érezték magukat számkivetettnek. A nem a megszállt Bihar területéről érkező közszolgák minimális létszámában voltak jelen, eddigi kutatások alapján három ilyen személyről van tudomásunk: Vitus Lajos, Magdó János és Boga Pál irodatisztek Radnót községből, Brassóból és Kolozs megyéből érkeztek, előbbi két érintett Berettyóújfaluban, míg Boga Pál Biharkeresztesen teljesített szolgálatot.⁷¹

Ami a hivatali dolgozók helyzetében továbbra is sarkalatos pont maradt, az az anyagiak kérdése volt: előző lakhelyük elhagyásakor pénzbeli vagyonuk és javaik jórészt elvesztése után a lakhatás és állás biztosítása ellenére is hosszú időbe telt, amíg ez a réteg társadalmi rangjához mérve anyagilag is utolérte magát. Ezért is értékelődött fel az állam és vármegye által nyújtott, rendszeres és rendkívüli segélyezések szerepe, melyet a közszférában dolgozók beosztásuktól függetlenül is igyekeztek igénybe venni.⁷² A szétosztható pénz-, élelmiszer- és ruhasegélyek nagyon is véges kapacitása Biharban is kényszerű szelektáláshoz vezetett, ami folyamatosan táptalaja volt az adományokból kimaradtak reklamációinak és a feszültségeknek. A megye 1921. márciusi közgyűlésén a köztisztviselők egy csoportja egyhangúlag követelte a ruhasegély teljes közszférára való kiterjesztését.⁷³ A vármegye újjáalakulása óta érvényben lévő szabályozás szerint ruhasegélyre az 1920. október 1-je után vármegyei szolgálatba állt tisztviselők már nem voltak jogosultak. Mivel a csonka vármegyében hivatali viselők nagy része 1920. október 1. után állt szolgálatba, így a segély ezen formájának lehetősége a közszolgák nagy része előtt zárva maradt. A ruhasegéllyel indult vita csakhamar újabb megoldatlan szociális kérdéseket hozott a felszínre. Molnár Imre helyettes főjegyző több közgyűlésen is tolmácsolta az elégedetlen hivatali dolgozók kéréseit, többek között a ruhasegély nem a megszállt Bihar területéről érkezett hivatali dolgozók részére történő kiterjesztését, valamint a pénzbeli segélyeknél szintén fennálló differenciák megszüntetését.⁷⁴ A törvényhatósági bizottság a követeléseknek engedve mind a ruhasegély-, mind az élelmiszer- és pénzbeli juttatások terén változtatásokat eszközölt, a jogosultak köre valóban kibővülve egységesebb képet mutatott, ennek ellenére a szociális probléma és minden vele járó konfliktus teljes megszűnésére azonban még Biharban is éveket kellett várni.

⁷¹ Menekült köztisztviselők összeírása a vármegyében. 1921. június 10. MNL HBML IV.406.b Menekültek ügyei. Berettyóújfalú, 85. doboz, 223/1921.

⁷² Kimutatás a menekült tisztviselők által igénybe vett segélyekről. MNL HBML IV. 406.b. Bihar vármegye alispánjának iratai. Menekültek ügyei. 85. doboz, 287/1921. Berettyóújfalú, 1921. július 6.

⁷³ MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 187/1921. Berettyóújfalú, 1921. március 3.

⁷⁴ Molnár Imre felszólalása a segélyek egységes elbírálásáért. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalú, 1921. április 4. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 203/1921.

A Berettyóújfaluban letelepedő köztisztviselők tagjai közül a későbbiekben többen futnak be politikai karriert, és/vagy aktív közéleti szerepvállalással emelkednek a két világháború közötti Bihar prominens alakjaivá. A helybeli közélet alakulására a határon túlról érkezett köztisztviselők közül Fráter László,⁷⁵ Molnár Imre⁷⁶ és Balogh Elemér⁷⁷ voltak leginkább fajsúlyos ráhatással. Amíg Fráter László főszolgabíró – majd alispánként – vállalt oroszánrészt Berettyóújfalú infrastrukturális megyeközponttá faragásában, addig Molnár Imre politikai pályát választva országgyűlési képviselőként, majd Bihar főispánjaként lobbizott a térségért. Balogh Elemér királyi gazdasági főtanácsos tisztsége mellett földbirtokosként 1929-ben már Berettyóújfalú és Nagykereki község legtöbb adót fizetők névjegyzékében szerepel, 1926-ban az ő javaslatára határozott a vármegye közgyűlése a Tisza Kálmán-szobor Berettyóújfalú főterén való felállításáról.

⁷⁵ Fráter László 1887-ben született Nagyváradon. Édesapja, Fráter Barnabás volt a történeti Bihar vármegye utolsó főispánja (1910–1919). Pályafutását a derecskei főszolgabírósnágnál kezdte, mint közigazgatási gyakornok, majd a nagyváradai ügyészséghez került. Az első világháborúban a galíciai fronton szolgált, két évet töltött orosz hadifogságban. 1918-ban Berettyóújfalú főszolgabírója lett, 1926 márciusától pedig Bihar vármegye alispánjává nevezik ki. 1933-ban, a főispánkérdés ügyében kiéleződik Szilágyi Lajossal való konfliktusa, ami pályafutására is döntő hatással bírt. Szilágyi 1933-ban, kormánypárthoz való visszatérése után főispáni ambíciókat dédelgetett, vele szemben Fráter, és a mögötte álló csoportosulás nyíltan az ekkor Bihar és Hajdú vármegye főispáni posztját egyszerre betöltő báró Vay László hivatalban maradása mellett kardoskodott. A lobbiharcban végül Szilágyi Lajos került ki győztesen, hivatalba lépése után pedig Fráter feletteseként bosszúhadjáratot intézett az alispán ellen, aminek végeredménye Fráter László (kényszer) nyugdíjazása lett. Szilágyi Lajossal való kapcsolata a későbbiekben sem rendeződött, a következő években a két fél között több sajtóper is lezajlott. Ahogyan az egyik bírósági tárgyaláson Szilágyival kapcsolatban fogalmazott: „*Én békés ember voltam. Soha, senkit indokolatlanul nem támadtam, de több mint három éve hajsza folyik ellenem, és Szilágyi hajszájának köszönhetem, hogy nyugdíjba kerültem...*” Visszavonulása után Berettyószentmártonban élt felesége, Leszkay Gizella családjának házában. A II. bécsi döntés után ismét Nagyváradra kerül, 1945 után pedig berettyószentmártoni házukat kisajátították, majd tévesz-irodát alakítottak ki belőle. Fráter útkaparóként dolgozott Berettyóújfaluban, felesége egy kertészetben kapott munkát. 1958-ban súlyos betegsége következtében az általa felépített berettyóújfalú kórházban érte a halál. 2011-ben Berettyóújfalú Város Önkormányzata a felújított egykori vármegyeháza nagyertermét Fráter Lászlóról nevezte el. Sándor 2020a; Az Est. 1937. október 31. XXVIII. évfolyam 248. szám. 5.

⁷⁶ Dr. Molnár Imre 1884-ben született Hegyközszentimre településen. Jogi tanulmányait a budapesti és kolozsvári egyetemeken szerezte, utóbbin doktorátust szerzett. 1914 előtt több éven át Bihar vármegye főjegyzője volt. Az első világháborúban a szerb és román frontokon teljesített szolgálatot. 1920 és 1939 között tagja Bihar vármegye közgyűlésének és a kisgyűlésnek, 1935 és 1939 között a Berettyóújfalú választókerület kormánypárti országgyűlési képviselője. A harmincas évekre Szilágyi Lajos legfőbb politikai ellenlábásának számított, 1937-ben a helyi vezetés tekintélyes része javasolta Bihar új főispánjának a leköszönő Szilágyi helyett, ám a belügyminisztérium az amúgy is hosszú ideje feszült hangulat állandósulásától tartva inkább a „külsős”, de bihari felmenőkkel rendelkező Barsay Ákos kaposvári főszolgabírót nevezték ki. 1939-ben az akkori főispán, dr. Vajay Károly kérelmére átveszi a főispáni posztot, Vajay pedig az ő körzetében indul képviselőjelöltként. 1939–1940-ig Bihar vármegye főispánja. Kerepeszki 2014: 18.; Pesti Hírlap, 1937. október 18. XXII. évfolyam 32. szám. 4.; Magyar Hírlap 1937. október. 20. XIII. évfolyam 29. szám. 3.

⁷⁷ Balogh Elemér, a háború előtt nagyváradai tiszteletbeli főjegyző végig tagja az 1921–1940 között Berettyóújfaluban működő vármegyei közgyűlésnek. 1929-ben 4898 pengő 33 fillért kitevő adójával felkerült a vármegye virillistájára. Magyarország tiszti cím- és névtára 1904. XXIII. évfolyam, 76. Bihar Vármegye Hivatalos Lapja. 1929. XXVII. évfolyam 52. szám, 148.

A köztisztviselői-közalkalmazotti réteg mellett jelenlévő vagonlakók helyzetéről sajnos már jóval kevesebb információ áll rendelkezésre. Ami biztos, hogy az első menekülthullámmal ellentétben 1918 és 1922 között már kétségtelenül tartózkodtak hosszabb ideig vagonlakók a településen, ugyanakkor korántsem beszélhetünk tömeges létszámról, sem Berettyóújaluban, sem pedig Csonka-Biharban.⁷⁸ Jelenlegi kutatások alapján 31 Berettyóújfaluban elhelyezett vagonlakóról tudunk, ez a szám azonban a további feltérképezések folytán – ha nem is több száz főre, de – egészen biztosan emelkedni fog.⁷⁹ A menekültekről való első összeírások az újjászervezett megyében a belügyminisztérium 2955/1920. számú rendeletének megjelenése után, 1920 májusában kezdődtek.⁸⁰ A jogi hierarchia szerint az összeírásokat a települések jegyzői végezték el, akik az adatokat a járások főszolgabíróinak továbbították, onnan pedig a vármegye alispánjához kerültek, aki a véglegesített eredményeket az országos menekültügyi hivatal kirendeltségéhez közvetítette. A nyilvántartásokban a személyek neve és foglalkozása mellett fel kellett tüntetni életkorát, családi állapotát, menekülésének helyszínét, azaz korábbi lakhelyét, valamint azt a két információt, ami ebben az időszakban mind a településeket, mind a menekülteket a leginkább foglalkoztatta: hány menekült tartózkodik az adott községekben és összesítve a vármegyében, valamint szükség esetén a települések hány embert, hány családot lesznek képesek befogadni.⁸¹ Bihar esetében mind a két létfontosságú kérdésre a leginkább helytálló válasz a csekély mértékben volt. A két évvel korábbi krízis idején megmutatkozott szálláshiányban nem meglepő módon erre az időszakra sem történt előrelépés, a megmaradt vármegye községeinek kapacitása nagyobb embertömeg elhelyezésére továbbra sem volt alkalmas. Az 1920 júniusában, az alispáni hivatal átköltözésének napjaiban elkészített összeírás alapján Bihar vármegyében összesen 335 menekült család befogadására volt potenciál. Az akkor még hivatalosan öt járással működő vármegye főszolgabíróinak jelentése szerint a Berettyóújfalui járás 90, a Derecskei 80, a Biharkeresztesi 90, az Okányi járás pedig 75 családot tud elszállásolni, míg a Biharnagybajomi járás, ahol még a megyén belül is fokozottabban érvényesült a lakáshiány, egyetlen család befogadására sem volt alkalmas.⁸² Ha egy átlagos családot hat fővel számolunk, akkor összesen bő

⁷⁸ MNL HBML IV.406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 221/1921.

⁷⁹ Dékány 2018: DVD-melléklet

⁸⁰ Minden főszolgabírónak az alispántól. 1920. május 10. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 182/1920.

⁸¹ Minden főszolgabírónak az alispántól. 1920. június 10. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 190/1920.

⁸² Biharnagybajomi főszolgabíró az alispánnak. 1920. június 15. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 192/1920.

kétezer ember elhelyezése jutott a megye 61 településére, ami megint csak átlagosan számolva községenként 33 embert jelentett. A községek lejelentett kapacitásai természetesen differenciáltak voltak, míg Berettyóújfalu nagyközség 40 család befogadását tudta vállalni (ebben valószínű, az ekkor még hivatalosan menekült státuszba eső köztisztviselők is benne voltak), addig a járásához tartozó kisebb települések, mint például Váncsod vagy Esztár 8, illetve 1 család érkezését realizálta.⁸³ A Biharkeresztesi járásban figyelemre méltó volt Berekböszörmény község „teljesítménye”, ahol erőn felüli szerepvállalással szükség esetén 40 család ellátását tudták biztosítani. Érdekeség, hogy Bihar egyes települései Berekböszörmény pozitív példája mellett, bűnügyi téren is felhívták magukra a figyelmet menekültügyben: a vármegyei csendőrség 1921 decemberében egy tűzharci fajúló razzia során Bagamér községben egy helybeli fiatalokból álló embercsempész-bandát számolt fel.⁸⁴ A befogadás mértéke és minősége azonban a legtöbb esetben nemigen volt köszönőviszonyban egymással. Az elszállásolás a legtöbb esetben nem külön lakásokban, hanem jobb esetben szobákban, rosszabb esetben irodákban és tantermekben történt. Jó példa erre Berettyóújfalu, ahol a településre érkezettek nagy részét rendelkezésre álló lakások hiányában iskolák tantermeiben helyezték el, az eljárás pedig a legtöbb község esetében is ugyanez volt.⁸⁵

Hogy ez a probléma nem bontakozott ki súlyos mértékben, az a Bihar területén letelepülő menekültek alacsony létszámával magyarázható. A vármegye területén nagyobb lélekszámú tömeg a menekültválság ideje alatt egyetlen alkalommal sem töltött hosszabb időt, megérkezésük és továbbutazásuk gyakorlatilag folyamatos volt. Világosan kivehető tehát, hogy sem Bihar, sem Berettyóújfalu nem volt opció az Erdélyből érkező tömegeknek, a vármegye – annak ellenére, hogy több településen voltak hosszabb ideig tartózkodó vagonlakók és közülük végleg letelepedők is akadtak – a krízis alatt tranzitóna szerepet töltött be.

Ezt a tényt az 1920-as népszámlálás is jól példázza, amikor a Menekültügyi Hivatal debreceni kirendeltsége Biharba már nem küldött ki külön menekültügyi népszámlálót. Döntésüket a vármegyében tartózkodó menekültek alacsony számával indokolták, ezért összeírásukat a települések jegyzőire bízták.⁸⁶ A Berettyóújfaluban megjelenő

⁸³ Főszolgabírák jelentései az alispánnak. Berettyóújfalu, 1920. június 4. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 187/1920.

⁸⁴ Előállított személyek. Berettyóújfalu, 1921. december 8. MNL HBML IV. 406.b. Bűnügyi jelentések. 84. doboz, 123/1921.

⁸⁵ Főszolgabírói jelentések az alispánnak. Berettyóújfalu, 1920. július 11. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 234/1920.

⁸⁶ Országos Menekültügyi Hivatal értesítése az alispánhoz. Berettyóújfalu, 1920. május 5. MNL HBML IV. 406.b. Menekültek ügyei. 85. doboz, 202/1920.

közéleti hetilap, a Bihar Népe 1921-es indulásától 1923-ig több újságcikkben igyekezett felhívni a közélet figyelmét a településen lévő vagonlakók helyzetének segítésére – kritikus létszámra való utalás egyetlen alkalommal sem történt – 1923-tól azonban ilyen irányultságú cikkekkel, felhívásokkal már nem találkozhatunk, ami jelzi a menekülthullám levonulását.⁸⁷

A Bihar vármegyéből elmenekültek legnagyobb része a körülményekhez képest lehetőségekben nagyobb mozgásteret jelentő Budapesten és vonzaskörzetében telepedett le.⁸⁸ Kivételek és szélsőséges ellenpéldák persze ebben az esetben is akadtak: Henger Józsefné például 1921 augusztusában az egyiptomi Alexandriából kérvényezte néhai községi jegyző férje utáni özvegyi nyugdíja folyósítását.⁸⁹ Kétségtől mind külföldön, mind az ország több pontján megtalálhatóak voltak Biharból menekültek, döntő többségük azonban a fővárosban remélte megtalálni számításait. Ez a jelenség kiváltképp érvényesült a Nagyváradról repatriált értelmiségiek körében, akik a bihari identitás megőrzése, a menekülteknek való segítségnyújtás, valamint az irredenta szellemiség ébrentartása céljából igyekeztek az egy sorsközösségben lévő, egykori vármegyéből elkerülteket egységes szervezetbe tömöríteni. Ezen elgondolás és alapelvek mentén alakult meg 1920. június 5-én Budapesten a Biharvármegyeiek és Nagyváradiak Szövetsége.⁹⁰ Az egységes érzelmi légkör megteremtését a mozgalom elsősorban kulturális rendezvények és megemlékezések szervezésével igyekezett előmozdítani. A szövetség első nagyszabású megmozdulására röviddel létrejötte után, 1920. június 27-én került sor, amikor Nagyvárad alapítójának, Szent László király napjáról való megemlékezést ünnepélyes keretek között tartották meg Budapesten, ez a nap a szövetség működése alatt minden évben kiemelkedő eseménynek számított. 1920. november 27-én a Vígszínházban tartották meg a „bihari génusz” tiszteletére rendezett Arany János-emlékünnepeket, ahol hét bihari poéta, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula, Nadányi Zoltán, Ritók Emma, Sas Ede és Zilahy Lajos olvasta fel verseit. A költeményeket a szövetség Bihari lant címmel mintegy 10 000 példányban megjelentette, a befolyt összeget pedig – akárcsak valamennyi rendezvény bevételét – a bihari menekültek támogatására fordította.⁹¹

A mozgalom elnöke dr. Hoványi Géza, a háború előtt a nagyváradai közéletben nagy tekintélynek örvendő ügyvéd és Tisza-párti országgyűlési képviselő volt, rajta kívül a

⁸⁷ Bihar Népe, 1921. november 3. I. évfolyam 3. szám. 3. Bihar Népe, 1922. február 16. II. évfolyam 7. szám

⁸⁸ Molnár I. 1938: 19.

⁸⁹ Bihar Népe, 1921. december 15. I. évfolyam 9. szám. 3.

⁹⁰ Bihari Újság, 1922. június 5. II. évfolyam 11. szám. 1–3.

⁹¹ Molnár I. 1938: 21. A verseskötetről lásd Bakó 2018.

szövetség közvetlen irányítása egy hat tagból álló tisztikar és egy négytagú igazgatóság, valamint egy 30 fős választmány irányította.⁹² A Budapesten működő szövetség és az új megyeszékhely Berettyóújfalu közötti kapcsolat és gyakorlati együttműködés Nadányi Zoltán és dr. Szilágyi Lajos személyén keresztül realizálódott, Nadányi a választmánynak volt tagja, Szilágyi Lajos pedig az igazgatóságba volt beválasztva, nem mellékesen az általa szerkesztett berettyóújfalui hetilap, az 1920–1923 között működő Bihari Újság a szövetség szócsövének számított. A hétköznapi politizálást a szervezet következetesen mellőzte, Szilágyi megjelenése azonban mégis magával hozott aktuálpolitikai szembenállásokat. Mivel Szilágyi Lajos 1922-től már ellenzéki politikusnak számított, szűkebb hazájában pedig a közélet szinte valamennyi vezető személyiségével vállalhatatlanná vált a viszonya, idő kérdése volt, hogy a politikai törésvonal mikor ütközik ki a társadalom erkölcsi támogatását élvező, a közvélemény által nemesnek tartott mozgalomban. Az első komolyabb ellentét 1922 júniusában került napvilágra, amikor a Bihari Újságban a Szilágyi által írt, a szövetség éves működéséről szóló beszámolójában hangot adott Baranyi András bihari alispán közönyösségének, mozgalom iránti ellenszenvének, sérelmezve az anyagi támogatás kérelmeinek válasza sem méltatását.⁹³ A kisebb-nagyobb politikai konfliktusok az ellenzéki képviselő jelenléte alatt a továbbiakban is végigkísérték a mozgalom működését.

A szövetség 1926 májusában tartotta utolsó közgyűlését, ezután hivatalosan szüneteltette munkáját, későbbi újraindulására a két világháború közötti időszakban már nem történt kezdeményezés.⁹⁴

A tragikus sorsközösségből kultúrán keresztül kohéziós erőt kovácsoló szándéokra közvetlenül Biharban is történt kezdeményezés. A Felvidéki Színház Társulat – melynek tagjai a trianoni katasztrófa miatt szintén elcsatolt vagy megcsonkolt Igló, Lócse és Komárom sorstárs településeiről érkeztek – 1921 novemberétől nyolc héten át játszott Berettyóújfaluban.⁹⁵ A színészek valamennyi előadását nagy érdeklődés kísérte, a megyeszékhely után a társulat Derecskén, Komádiban, Sarkadon és Nagylétán is vendégszerepelt, a sikeres visszhangok hatására pedig a következő években többször is visszatértek Biharba.

A Berettyóújfaluban nem csupán ideiglenes tartózkodó, hanem hosszabb ideig vagy véglegesen megállapodó vagonlakó menekültek kérdésével a kutatás leghomá-

⁹² Borsy 1938: 18.

⁹³ Bihari Újság, 1922. június 29. II. évfolyam 14.szám. 4.

⁹⁴ Molnár I. 1938: 21.

⁹⁵ Bihar Népe, 1921. október 27. I. évfolyam 1. szám. 3.

lyosabb szegletéhez érkezünk. Az eddig ismert 33 ember 1920 és 1922 között érkezett a településre, nagyobb részük, mintegy 19 fő Bihar területéről, érdekesség, hogy Nagy Lajosné árvaszéki ülnök és dr. Ötranyi Ferenc személyében köztisztviselőket is találunk közöttük.⁹⁶ A többi menekült közül hatan Kolozs, öten Hunyad, egy ember Udvarhely, egy fő pedig Torda-Aranyos vármegyéből menekült, egy személy pedig nem Erdélyből, hanem a vajdasági Szabadkáról érkezett. Társadalmi összetételükben a középosztály széles rétegét képviselték: főkalauz, katonatiszt, magánzó és tanítónő egyaránt megtalálható volt közöttük.⁹⁷ Eddig két emberről van biztos tudásunk, akik Berettyóújfaluban letelepedve találtak ismét egzisztenciát. Az egyik Csapó Istvánné Wallach Erzsébet tanítónő, aki 1921 decemberében a református elemi iskolában helyezkedett el.⁹⁸ A másik személy pedig Bazánt János, alighanem Berettyóújfalú legismertebb és legnagyobb népszerűségnek örvendő menekültje volt. Bazánt János Kolozsvárról származott, ám a Kratochvil Károly vezette székely hadosztályban való szolgálata miatt a köztudat „székely ifjúként” tartotta számon. Berettyóújfaluba érkezése után a településen állomásozó katonai haderőben folytatta szolgálatát, később a vármegyei árvaszék napidíjasaként dolgozott. A településre érkezése után a sportban való tehetségére is csakhamar felfigyeltek, katonai szolgálatának megkezdése után a helyi labdarúgócsapat, a BUSE (Berettyóújfalui Sport Egyesület) hátvédjének állt, nevét rövid időn belül megismerte a helyi közélet. Egy 1921 novemberében rendezett mérkőzésen lábsérülést szenvedett, ami hatékony orvosi kezelés hiányában elfertőződött, sérülésébe 1921. november 26-án belehalt. Tragikusan korai elvesztése megrázta a települést, temetésén óriási tömeg részvétele mellett búcsúztatták el.⁹⁹

II. A „finomhangolás”. A második szakasz

Új emberek, új lendület

Berettyóújfalú megyeközponttá alakulásának történetében 1927-et vízvonalzó évnak lehet tekinteni. A vármegye működéséhez elengedhetetlen feladatok elvégzése után Csonka-Bihar és Berettyóújfalú 1925-re pénzügyi és hitellehetőségeinek végéhez ért, a további fejlődéshez szükséges, olyan nagyobb volumenű beruházások megvalósításához, mint az oktatás, a közlekedési infrastruktúra vagy az egészségügy, már nem maradt ereje.

⁹⁶ Dékány 2018: DVD-melléklet

⁹⁷ Dékány 2018: DVD-melléklet

⁹⁸ Bihar Népe, 1921. december 22. I. évfolyam 10. szám. 3.

⁹⁹ Bihar Népe, 1921. december 1. I. évfolyam 7. szám. 2.

A fordulópontot döntő mértékben az országos gazdaság fellendülése indukálta. A népszövetségi kölcsönnek köszönhetően az állam 1925. évi költségvetése a háború kitörés óta először zárt szufficit mérleggel, majd 1926. június 30-i hatállyal a gazdaság szanálása hivatalosan is véget ért, ezzel együtt pedig a költségvetés népszövetségi ellenőrzése is megszűnt. Az addig zárolt bevételeket, valamint a büdzsé egyensúlyának helyreállítása után a külföldi kölcsönből fennmaradt részt a Bethlen-kormány végre beruházásokra tudta fordítani. Nem mellékesen a gazdaság stabilizációja nyugati pénzügyi körökben bizalmat keltett Magyarország iránt, ennek eredményeként külföldi magánhitelek egész sora nyitotta meg kapuit, mely lehetőséggel számos magáncég, egyház, Bihar vármegye is élt.¹⁰⁰

A pénzügyi lehetőségek kitágulása ugyanakkor önmagában csak félsikernek számított. A vármegye érdekeinek – a fellelhető anyagi támogatások és hitellehetőségek maximális kiaknázásán keresztül való – megfelelő képviselőéhez, valamint a beruházások gyors és eredményes lebonyolításához alkalmas vezetőkre volt szükség. Ennek az egyszerre nemes és nehéz feladatnak a levezénylésére a vármegye vezetése egyöntetűen szavazott bizalmat dr. Fráter László személyének, akit 1926. március 17-i hatállyal főszolgabíróból alispánná neveztek ki.¹⁰¹ Fráter már az új vármegye közigazgatási kiépítésében és az első beruházások létrejöttében is hangsúlyos szerepet töltött be, messze átlagon felüli munkabírása és kitartása miatt nála alkalmasabb embert már a kortárs közvélemény szerint sem találtak volna a vármegyében.

Az új alispán kinevezése után hírnevéhez méltó agilitással kezdett hozzá a megfelelő anyagi erőforrások kereséséhez, amit Almásy Sándor főispán segítségével még 1926 végéig, egy minden addiginál komolyabb, 52 milliárd korona összegű külföldi kölcsön és állami támogatás formájában sikeresen meg is találtak.¹⁰² Az 1927 januárjától a vármegye számára rendelkezésre bocsátott összeggel végre egy olyan pénzcsep nyílt meg Csonka-Bihar számára, mellyel az addig félbehagyott, vagy elkezdni nem tudott beruházások lezárásával magasabb szintre emelheték a vármegye építését.¹⁰³

Az 1927. január 6-án a helyi kormánypárti hetilapban, a Bihar című újságban Fráter László által meghirdetett éves programtervben legfontosabb intézkedésként új vármegyei úthálózat létesítését, az addig kényszerű talonban tartott oktatási intézmények

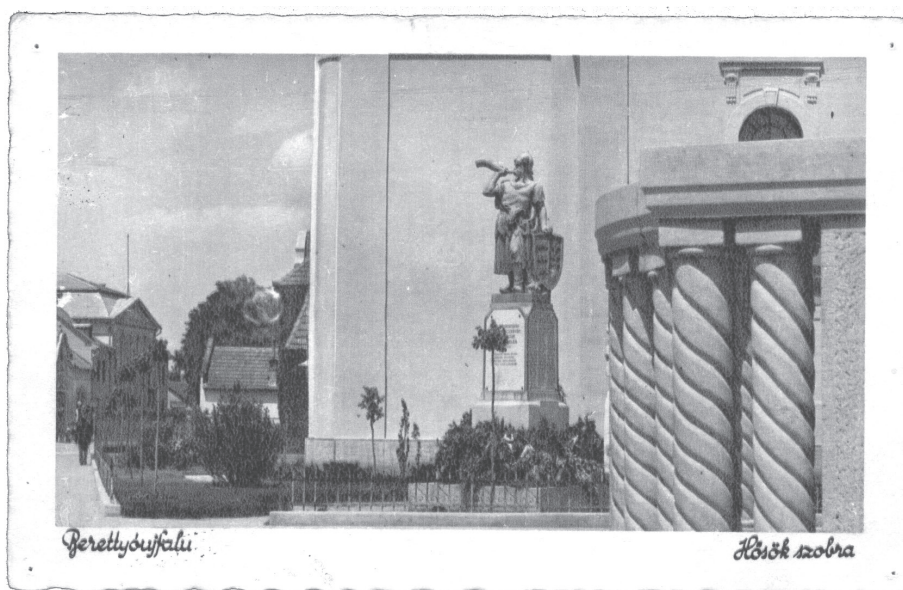
¹⁰⁰ Romsics 2009: 237.

¹⁰¹ Ahogy beiktatás utáni székfoglaló beszédében az új főispán leszögezte: „A vármegye minden községe és minden becsületes állampolgára szellemi és anyagi jóétének biztosítása, a mezőgazdasági kultúra magasabb színvonalra való fejlesztése, a vármegyei út és vasút hálózatának kiépítése, a vármegyei kórház felállítása....” Sándor–Török 2011: 64.

¹⁰² Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1926. augusztus 11. XXIV. évfolyam 32. szám. 126.

¹⁰³ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1926. augusztus 18. XXIV. évfolyam 33. szám. 132.

megépítését, valamint leventeház és kórház létesítését nevezte meg. A megyeközponttá alakulás második szakaszában az átfogó infrastrukturális fejlesztések mellett már kellő figyelmet és költséget tudtak fordítani a Berettyóújfalut szimbolikus tekintetben is Bihar fővárosává emelő lépésekre. Ennek megfelelően az 1927. évi munkatervben két köztéri alkotás kivitelezése is helyet kapott: a háború előtti Bihar vármegye közgyűlésétől megrendelt, Nagyváradon felállítani szándékozott, Szentgyörgyi István szobrászművész által 1914-ben elkezdett, majd a háború kitörése miatt félbehagyott Tisza Kálmán-szobor, valamint az I. világháborúban elesett közel 150 berettyóújfalui katonának emléket állító Hősök szobrának felavatása.¹⁰⁴

1. kép. Képes levelezőlap: a Hősök szobra 1931-ben, az országzászló felavatása után átkerült a református templom sarkához. Háttérben a vármegyeháza.
(Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV.89.154.2.)

1926 végéig az összes előirányzott költségterv elfogadásra került, így valamennyi programpontra megvalósítása még az 1927. évben megkezdődhetett, és mintegy „fénysé-
bességgel” haladva a munkálatokkal, 1928 őszére minden eltervezett beruházás sikeres átadásra került.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Bihar, 1927. január 6. I. évfolyam 1. szám. 2–3.

¹⁰⁵ Borsy 1930: 18.

Az 1926-ban kilobbizott kölcsön felhasználásának kiemelt részét képezte a vármegye úthálózata, mint Bihar 1921 óta legfontosabb kényszerpihenőn lévő ügye. A gyors megoldás elősegítése érdekében a rendelkezésre álló 33 milliárd korona keretösszeg mellé hathatós állami támogatás is párosult: a közlekedési minisztérium 120 kilométer állami út építési költségét vállalta magára, így a vármegyei büdzsé jelentős tehermentesítésen átesve a törvényhatósági utak építésére, és a már meglévő úthálózat felújítására koncentrált. ¹⁰⁶ A példás gyorsasággal haladó munkálatoknak hála még 1927-ben elkészült a megye északi és déli részét a megyeszékhelyen keresztül összekötő Kótpusztá–Berettyóújfalu–Furta–Komádi–Zsadány–Okány–Sarkadkeresztúr–Sarkad–Kötegyán állami útvonal, valamint közvetlen Hajdú vármegyével való összeköttetésként a Berettyóújfalu–Püspökladány útszakasz. Az ezzel párhuzamosan kiépülő hat törvényhatósági útirány a megye többi részét is sikeresen kapcsolta be a közlekedés vérkeringésébe, a már meglévő utak felújításuk után pedig forgalomra alkalmas minőségbe kerülhettek. Szintén a közlekedés innovációját szolgálta a megye kiemelt jelentőségű, két Körös- és három Berettyó-hídjának faalapról betonszerkezetre való kicserélése, valamint további 35 híd- és átereszt szintén beton alapú megépítése. ¹⁰⁷ Az új útszakaszok és hidak elkészültével a menetrendszerű autóbuszjáratok üzemeltetése is elkezdődhetett. A fejlesztések a kiemelt törvényhatósági és állami utak átadása után a kistelepüléseket ezekbe az úthálózatokba bekapcsoló összekötő utak építésével folytatódhattak. A szintén gyors abszolválásnak köszönhetően 1928 végére a vármegye minden községéből kövesút vezetett Berettyóújfaluba, a közlekedés immár centrikusan a megyeszékhely felé gravitált. A megyei területek mellett Berettyóújfalu közlekedési viszonyainak javítása is párhuzamosan haladt: hosszú évek finánciális mozdulatlansága után 1927 őszén megkezdődött a nagyközség főutcájának aszfalt gyalogjáróval ellátása, mellette pedig számos mellékutca kockakövel való leburkolása. ¹⁰⁸

Berettyóújfalu a térképen. A „Leventepróba”

Berettyóújfalu központtá épülésének egyik, ha nem a legnagyobb országos visszhangot kiváltó eredménye volt az 1927-ben elkészült leventeház. Az épület a speciális magyar intézmény, a leventemozgalom szolgálata mellett különböző oktatási és kulturális feladatoknak, rendezvényeknek, továbbá számos egészségügyi és rendvédelmi tanfolyamnak, továbbképzésnek adott otthont. ¹⁰⁹

¹⁰⁶ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1926. szeptember 29. XXIV. évfolyam 39. szám. 139.

¹⁰⁷ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja, 1926. november 30. XXIV. évfolyam 49. szám. 119.

¹⁰⁸ Bihar, 1927. május 5. I. évfolyam 18. szám. 4.

¹⁰⁹ Szerző nélkül 1930: 47.

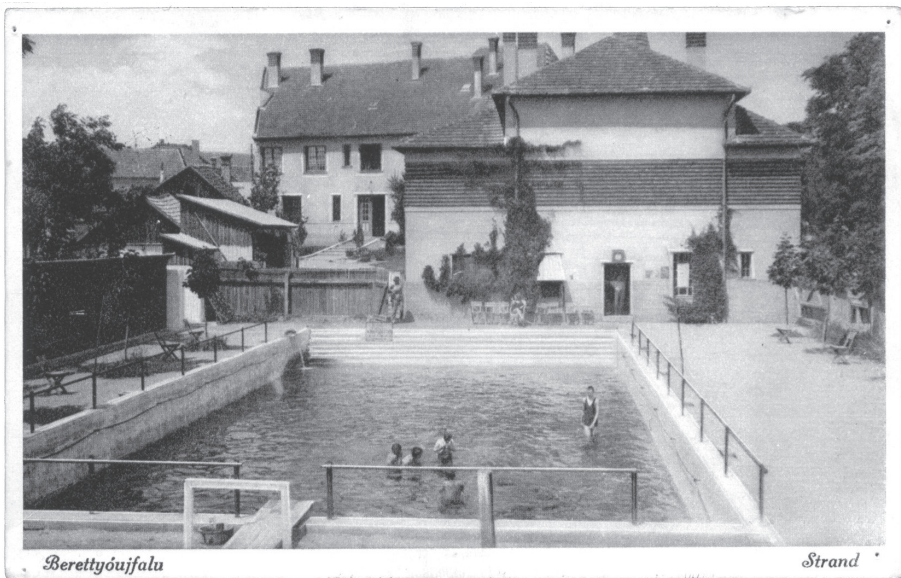
Az oktatáshoz hasonlóan kiemelt jelentőséggel bíró leventemozgalom Biharban 1925 tavaszán bontott zászlót, Berettyóújfalu Járás Levente Egyesületének megalakulásával. A vármegye erőn felüli szervezőmunkájának köszönhetően – másfél éven belül a megye valamennyi községében jelen van – egy lendületes sikertörténetet produkálva 1927 őszére Bihar az országos mozgalom egyik zászlóshajójává nőtte ki magát. A gyors terjeszkedést és eredményeket a megye vezetősége, különösen dr. Fráter László hozzáállása indokolta, aki főszolgabíró, majd alispáni tisztségében a központi elvárásokat is felülmúló fanatizmussal hirdette Csonka-Bihar életképességének sikeres ifjúságpolitikájában rejlő zálogát, amihez alapvetően szükséges egy jól működő leventeintézmény. Ahogyan alispáni hivatalába való beiktatásakor fogalmazott: „a közigazgatásnak jelenleg nem lehet fontosabb feladata, mint a levente-intézmény támogatása és fejlesztése”.¹¹⁰ A prioritásnak megfelelően 1927-re, megfelelő szervezeti kiépítését követően, kiemelkedő rendezvények és országos versenyeredményekkel a háta mögött a vármegyei mozgalom számára legfontosabb célkitűzés egy központi, minden igényt kielégítő leventeotthon létrehozása volt. Az építkezést a vármegye hét legnagyobb községének felvett kölcsönéből finanszírozták, melynek kamatát a vármegye testnevelési alapja fizette.¹¹¹ A Csanak József építésmérnök által tervezett létesítmény ünnepélyes átadására 1927. október 16-án került sor. A beruházás presztízsét nagyban emelte, hogy a ház megnyitása a vármegyei mellett országos debütálás is volt egyben: a korszakban ugyanis Berettyóújfaluban nyílt meg az ország első leventeháza, mely eredmény által a vármegye és Újfalu a „térképre rákerülve” országos elismeréseket kapott. Mi sem jelzi ezt jobban, minthogy nagybecsülése jeleként az intézményt személyesen a kormányzó, vitéz nagybányai Horthy Miklós érkezett felavatni.¹¹² (A leventeotthon mellett ugyanezen a napon került felavatásra az I. világháborús katonai emlékmű, a Hősök szobra.) Az emeletes épület felső részén öt hálószoza mintegy hatvan ágya a leventeoktatóknak, valamint az ekkor már javában épülő téli gazdasági iskola tanulóinak biztosított szállást, akiknek az új iskola elkészültéig a leventeházban tartottak oktatást. A kulturális helyszín igényét lefedve a földszinten nagyobb rendezvények megtartására is alkalmas díszterem kapott helyet, színpaddal, öltözőkkel és vetítőkamerával felszerelve. A kultúrterem továbbá számos sportfoglalkozás, valamint levente, csendőr-, tűzoltó- és mentőtisztai tanfolyamnak is teret adott. Szintén értékes része volt az épü-

¹¹⁰ MNL HBML IV. 458. 1. doboz.

¹¹¹ Bihar, 1927. január 6. I. évfolyam 1. szám. 3.

¹¹² Szerző nélkül 1930: 50.

letnek egy úszómedence, melyet Berettyóújfalu lakossága is közvetlen használatba vehetett.¹¹³ A beruházásnak közlekedési szempontból is volt innovatív hozadéka: a leventeház és a helyi sportegyesület, a BUSE telephelye – mely egyben a leventék gyakorló pályája is volt – között 1928-ban gyalogjárót létesítettek.¹¹⁴ A vármegyeháza után ismét egy emeletes „ékszerdobozzal” gyarapodott a megyeszékhely, mely multifunkciós létesítményként számos területen hiánypótlást nyújtva járult hozzá a további fejlődéshez.

*2. kép. A leventeház úszómedencéje. Képes levelezőlap.
(Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV.89.154.1.)*

Előtérben az ifjúság

Az anyagi erőviszonyok fordulásával az addig szüneteltetett oktatási intézmények ügye is napirendre kerülhetett. A községi gazdasági népiskola, melyet az elemi iskolát befejezett, más felsőbb oktatási intézménybe nem járó tanulók részére szerveztek meg, 1905 óta működött Berettyóújfaluban, első tanára, később igazgatója a nagyközség és

¹¹³ Bihar, 1927. június 9. I. évfolyam 23. szám. 6.

¹¹⁴ Pótköltségvetés elrendelése. Bihar vármegye közgyűlése. Berettyóújfalu, 1920. március 4. MNL HBML IV.406.b 190. d. 2069/1928.

vármegye oktatásában elévülhetetlen érdemeket szerző Brózik Dezső volt.¹¹⁵ Az eredetileg a vasútállomás szomszédságában működő iskola kezdettől fogva helyhiánnyal küzdött, éppen ezért szándékoztak volna még 1914-ben egy nagyobb komplexumot az iskola tanulói számára bocsátani, ha nem szólt volna közbe a nagyvonalas történelem. Mint később kiderült, az építkezés elhalasztása volt a kisebb probléma, sokkal nagyobb veszteségnek számított a háborús következmények és az azt követő román megszállás pusztítása: az épületben katonai járványkórházat rendeztek be, ami az iskolához tartozó kertészet pusztulását vonta maga után, a román hadsereg kivonulása pedig valamennyi fellelhető értéket magával vitt. Az eredeti hely alkalmatlanná válása miatt 1921-ben a község általános tagosítás útján biztosította a honvédlaktanya melletti új területet, ahol mintegy öt év várakozás után, 1926 végén elkezdődhetett az építkezés.¹¹⁶ Az épület, melyet a leventeházhoz hasonlóan szintén Csanak József tervezett, 1927 augusztusában nyitotta meg kapuit a település 420 tanköteles diákja előtt. Az intézmény megépülésének költségei, nagyközség tulajdonában álló iskoláról lévén szó, ezúttal kizárólag Berettyóújfalut terheltek, a felvett kölcsönből a település 101 000 pengőt költött a beruházásra.¹¹⁷

A református elemi iskolák új, emeletes épületben való egységesítése szintén a régóta óhajtott álmok közé tartozott, amit végül állami segítséggel és hitelfelvétellel egyaránt élve, Berettyóújfaluba és a református egyházközség közös beruházásaként sikerült tető alá hozni. A presbitérium által még 1924-ben elhatározott terv többérvényi kényszerszünet után végül az anyagi erőforrások előteremtésében kimagasló tehetséggel megáldott Fráter László közbenjárására mozdult el a holtpontról.¹¹⁸ Az alispán lob-bimunkájának köszönhetően a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 80 ezer pengős segéllyel támogatta, valamint ugyanekkora összegű kedvezményes hitelhez segítette hozzá az egyházközséget. Egy ekkora méretű kölcsön még jutányos kondíciói ellenére is túl nagy falatnak bizonyult volna a jóval szerényebb költségvetési keretek között

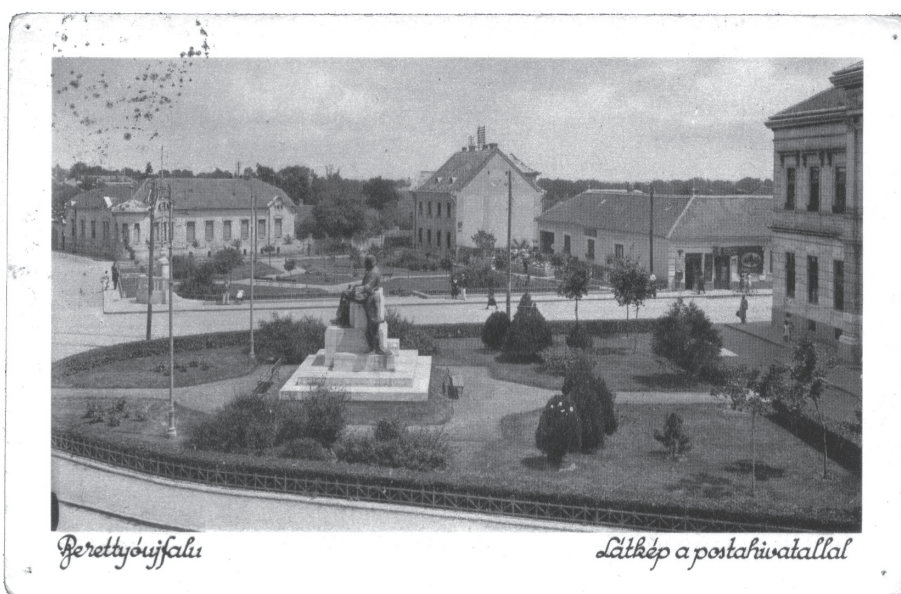
¹¹⁵ A felvidéki Turócligetben született 1884-ben. Az állami tanítóképzőt Znióváralján, a gazdasági szaktanítóképzőt Békéscsabán végezte el. 1905-ben került Berettyóújfaluba, mint az iskola egyedüli tanára, 1912-ben igazgatói kinevezést kap. Az 1927-ben átadott önálló gazdasági népiskola az ő szervező- és tanítói munkájának köszönhetően tett szert országos hírnévre. Rendszeresen publikált a Gazdasági Népiskola című országos lapban, 1923–1928 között pedig szerkesztette is azt, erre az időszakra Berettyóújfaluba helyezve a lap kiadását. Gazdasági tanfolyami jegyzetek címmel számos szakirodalmat írt, valamint a gazdasági szaktanítók országos egyesületének alelnöke. Mindezek mellett aktív közéleti tevékenységet folytatott, választott tagja volt Berettyóújfaluba képviselő-testületének és Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának, 1920–22 között szerkesztője Szilágyi Lajos lapjának, a Bihari Újságnak. Sándor 2020b

¹¹⁶ Bihar, 1927. december 22. I. évfolyam 51. szám. 8.

¹¹⁷ Brózik 1938: 315.

¹¹⁸ Bihar, 1927. január 20. I. évfolyam 3. szám. 3.

mozgó helybeli egyháznak, ezért a projekt újabb elakadásának elejét véve Berettyóújfalú segítségével oldotta fel a gordiuszi csomót. Tehermentesítő lépésként a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől felvett 12 000 dolláros hitel törlesztését a nagyközség vállalta magára.¹¹⁹ Az 1927 nyarán építeni kezdett tíz tantermes központi iskola bő egy év után, 1928. szeptember 13-án került átadásra. A minden igényt kielégítő, modern, emeletes komplexum elkészültével az elemi népoktatás végre magasabb színvonalra emelkedve, megfelelő körülmények között folytatódhatott. Szeptember 13-a az oktatás mellett a köztéri alkotások ünnepnapja is volt egyben: közvetlenül a református iskola avatása előtt leplezték le a nagyközség főterén, a községháza előtt felállított Tisza Kálmán-szobrot.¹²⁰

3. kép. Képes levelezőlap Berettyóújfalú főteréről az 1928-ban felállított Tisza Kálmán-szoborral. (Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV.89.154.3.)

Tudás minden korosztálynak

A vármegye földbirtokkal rendelkező gazdatársadalmának oktatása – alkalmazkodva a Trianon után megváltozott társadalomszerkezethez, melynek döntő részét a mezőgazdaságból élő népesség tette ki – kulcskérdésnek számított Csonka-Biharban.

¹¹⁹ Gyány 1930: 144.

¹²⁰ Bihar, 1928. szeptember 27. II. évfolyam 38. szám. 2.

Ettől a szükségszerűségtől vezérelve már 1923-ban kezdeményezés történt egy királyi téli gazdasági iskola felállítására, mely intézmény a vármegye gazdalfjai számára biztosította volna a mezőgazdasági szakismeretek elsajátítását. Berettyóújfalu hozzájárulásként – csakúgy, mint a községi gazdasági népiskola esetében – két katasztrális hold földadomány formájában biztosította a területet, ám a beruházás forgatókönyve a másik három oktatási intézmény történetéhez hasonlóan alakult: habár a finanszírozásért ez esetben nem a vármegye vagy Berettyóújfalu nagyközség, hanem a földművelésügyi minisztérium felelt, az anyagi erőforrás problematikája éppúgy megbénította a projekt elindulását.¹²¹ Az intézmény ügye a gazdasági fellendülést követően, 1927-ben került ismét napirendre. A vasút- és autóbusz-állomás szomszédságában elhelyezett épület Werner Frigyes tervei alapján 1928 őszére készült el, de az ekkor már működő leventeháznak köszönhetően a gazdasági iskola tanulói már 1927 őszén megkezdheték tanulmányaikat.¹²² Az iskola üzemeltetése a földművelésügyi minisztérium felügyelete alá tartozott, a finanszírozásban ugyanakkor a vármegye községei is részt vállaltak. A települések – az adott községből bejáró tanulók létszámával arányosan – összesen 71 alapítványi hely létrehozásával támogatták a tanulók ingyenes oktatását.¹²³ Bihar az első vármegyék közt volt az országban, ahol a korszakban az új oktatási intézmények közé tartozó téli gazdasági iskola megnyithatta kapuit, társadalmi haszna pedig rövid időn belül kifizetődött. Kétévnyi működés után ugyanis világosan látszott, hogy az iskola által közvetített szaktudásra nem csupán a tanulók, hanem a komplett gazdátársadalom részéről is elemi igény mutatkozik. Ennek a keresletnek a kielégítésére 1930. december 1-jén négy osztállyal kezdte meg működését Berettyóújfaluban az ország első gazdatanácsadó állomása.¹²⁴ Az iskola szomszédságában helyet kapó állomás – melynek helyéhez Berettyóújfalu 417 négyszögölnyi területet biztosított – szaktanácsadói munkáját az iskola tanárai látták el, segítséget nyújtva a mezőgazdasági kérdésekben hozzájuk forduló gazdálkodóknak.¹²⁵ A vármegye előremutató, kortársak által „előremenekülésnek” hívott politikájának (is) köszönhetően a leventeház után újabb intézmény kezdte meg működését elsőként Biharban, aminek renoméját tovább emelte az állomás további sikeres működése, és országos elterjedésére gyakorolt hatása.

A korábban évekig hiába várt három oktatási intézmény átadása a pénzügyi akadályok eltűnésével mintegy másfél év alatt lezajlott, ezzel Csonka-Bihar az elemi és al-

¹²¹ Szombath 1938: 308.

¹²² Bihar, 1927. október 6. I. évfolyam 40. szám. 6.

¹²³ Szombath 1938: 312.

¹²⁴ Szombath 1938: 313.

¹²⁵ Bihar, 1927. október 6. I. évfolyam 40. szám. 4.

sófokú mezőgazdasági oktatás, valamint a középfokú polgári és mezőgazdasági szakoktatás terén is jelentősen faragott le hiányosságaiból. A téli gazdasági iskola jelenléte vármegyei szempontból még inkább hangsúlyosabb volt, mivel a református elemi és polgári iskolák, valamint a gazdasági népiskola nagyrészt Berettyóújfalu tanuló lakosságát fedte le, ellenben a téli gazdasági iskola tanulói döntően a nagyközségeen kívülről érkeztek.¹²⁶

Az egészségügy visszatér

Berettyóújfalu megyeszékhellyé alakulásának utolsó, fontosságát és méretét tekintve abszolút „leg” kategóriába tartozó beruházása volt az 1928 októberében megépült Gróf Tisza István Közkórház.¹²⁷ A kórház, tudószanatórium, megfelelő létszámú orvos és egészségügyi szakember nélkül maradt megyének égetően nagy szüksége volt az egészségügy mihamarabbi fejlesztésére, azon belül is legfontosabb lépésként egy közegészségügyi intézmény létrehozására. Berettyóújfaluban a helyzetet némileg javította a házi orvosok létszámnövekedése: a nagyközség által fenntartott orvosi szolgálat a húszas évek végétől három főre bővült, a háború utáni változások miatt felbukkanó magánorvosok pedig a korszakban legtöbbször hatan, de legkevesebb hárman mindig jelen voltak a településen.¹²⁸ A nagyközség orvosai ugyan a lehetőségekhez mérten a berettyóújfalui régió egészségügyi ellátásában is komoly segítséget nyújtottak, ugyanakkor egy hiányzó közkórházat értelemszerűen nem tudtak pótolni, a vármegye sok távolabbi községében pedig – az országos tendenciához hasonlóan – az orvosi jelenlétet is körorvosi rendszerben tudták biztosítani. Közkórház hiányában a megyében is működő egészségügyi karitatív szervezetek munkája is felértékelődött. A korszak népbetegsége, a tüdővész visszaszorítása érdekében 1920-ban megalakult Bihar Megyei Tüdővész Ellen Védekező Egyesület, az Amerikai Egyesült Államok pénzügyi támogatásából 1921-ben létrejött Anya- és Csecsemővédő Intézet, a Stefánia Szövetség, valamint az Országos Közegészségügyi Intézet által 1927-ben életre hívott Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat szakmai munkáját Berettyóújfalu orvosai felügyelték.¹²⁹ A tüdőgondozó egyesületet valamint a Zöldkeresztes szolgálatot dr. Fényes Pál, míg a Stefánia Szövetséget testvére, dr. Fényes Ákos vezette. A szervezetek a megyeszékhelyről kiindulva viszonylag rövid időn belül az egész vármegyében ki-

¹²⁶ Szombath 1938: 315.

¹²⁷ Sándor–Török 2011: 64.

¹²⁸ Bagdi 2019: 47.

¹²⁹ Bagdi 2019: 48.

épülve erőn felüli munkavégzéssel segítették a rászoruló lakosságot, ennek ellenére sajnos az egészségügy összképét nézve tevékenységük csupán sebtapasznak számított a fennálló problémán.

Egy kisebb méretű, 50 ágyas megyei közkórház létesítése röviddel a vármegye megalakulása után, már 1921-ben az első nagyszabású tervek között szerepelt – Berettyóújfalu hozzájárulásként természetesen ezúttal is élt egy „szokásos” telekfelajánlással – azonban a fennálló kezdetleges körülmények és bizonytalan anyagi helyzet miatt az építkezés sajnos csakhamar távoli látószögbe került.¹³⁰ Mindenki számára világos volt, hogy egy ekkora méretű beruházáshoz a vármegye és Berettyóújfalu összefogása mellett legalább egy külföldi kölcsönre és hathatós állami támogatásra egyaránt szükség lesz. Ezért nem meglepő módon érdemi lépésekre csak az évtized második felében, a vármegye hitelfelvétele után mutatkozott realitás, a gyakorlati megvalósítás szempontjából pedig nem meglepően az elveszett beruházást nem ismerő Fráter László nevéhez fűződik Csonka-Bihar legnagyobb vállalkozásának levezénylése. A tervek szerint az építkezésre fordított 7 milliárd korona kiegészítésére további 2 milliárd kölcsön igényével a vármegyei közgyűlés még 1926 augusztusában kérelemmel fordult a népjóléti miniszterhez, amit 160 000 pengő összegben 1927 januárjában meg is kapott.¹³¹ Az épületnek helyt adó, Berettyóújfalu Gaicsa-kert nevű részén fekvő, két megfelelő telek 3416 négyszögölt foglalt magába, 1928-ban pedig egy kiegészítő területtel bővült. Az építkezés 1927 őszén kezdődött el, de már a munkálatok megkezdése előtt pénzügyi problémák veszélyeztették befejezését.¹³² Az 1926-ban kidolgozott költségvetési tervek alapján rendelkezésre álló pénzügyi keret a beruházás 1927-re végleg kiforrott költségeitől mintegy 3 milliárd koronával maradt el. A vármegye a fennálló hiány orvoslására a hitelfelvétel és ismételten állami segítség kombinációjában látta a megoldást. Az új finanszírozási terveket decemberben siker koronázta, a 21 167 font összegű kölcsön mellé a belügyminisztériumtól – a magyar–román egyezmény terhére – 240 000 pengő támogatást kapott a közkórház ügye.¹³³ A probléma azonban ezekkel a pénzügyi támogatásokkal is csak részben oldódott meg, a még mindig hiányzó 150 000 pengő forrást a vármegye, más lehetősége nem lévén újra hitelfelvétel útján szerezte be, aminek fedezetéül a vármegye kárpótlási alapját szánták. Így tehát az egészségügyi intézmény elkészültéhez a vármegye 1926-ban felvett hitelének keretösszege mellé két további külföldi kölcsön, ezen felül két nagyobb összegű állami támogatás volt szükséges.

¹³⁰ Nagy 1938: 266.

¹³¹ Bihar Népe, 1926. augusztus 9. VI. évfolyam 32. szám. 2.

¹³² MNL HBML IV.402 106. k. 891/1927. Berettyóújfalu, 1927. február 10.

¹³³ MNL HBML IV.402 106. k. 11533/1927. Berettyóújfalu, 1927. december 21.

A végeletekig feszített anyagi nyújtózkodás meghozta eredményét, a projekt további lebonyolításában már nem történtek fennakadások.¹³⁴ A népjóléti minisztérium kérése alapján pavilonrendszerben épített kórház terveit ismét Csanak József építészmérnök készítette el. A kivitelezésben helyi, debreceni és budapesti cégek és vállalkozók egyaránt részt vettek. Az intézmény későbbi zavartalan működéséről már jóval elkészülése előtt igyekeztek gondoskodni: 1928 májusában a vármegyei törvényhatósági bizottságából nyolctagú kórházi bizottságot alakítottak, mely első számú feladata megfelelő orvos- és szakszemélyzet felvétele, berendezési tárgyak, valamint megfelelő mennyiségű és minőségű orvosi eszközök beszerzése volt.¹³⁵ Az egészségügyi dolgozók országos hiányának problémája a vármegyének is kellemetlen hónapokat okozott. Fél évvel a kórház megnyitása előtt egyik karitatív szervezet sem tudott ápolókat biztosítani a kórház számára, a várakozási idő mindegyik egyesületnél legalább három év volt. Mivel a pénzügyi keret már rendelkezésre állt, a kórház nővérhiánnyal való elindítását mindenképpen el akarták kerülni. Ezért más megoldást találva, önálló ápolótestületet létesítettek, egy főnővérrel, hat szakképzett és hat képzés alatt lévő ápolónővel. A férőhelyek kapacitása az első tervekben maximum 80 főt tett ki, ez a szám végül 106 ágyban véglegesült.¹³⁶ A berendezési tárgyak 1928 szeptemberétől október végéig sikeresen beszerzésre kerültek, ezzel minden akadály elhárult az intézmény átadása előtt. A munkálatok még nem fejeződtek be teljesen, amikor 1928. október 28-án ünnepélyes keretek között nyitotta meg kapuit Csonka-Bihar első közkórháza, mely gróf Tisza István nevét vette fel.¹³⁷ Az intézmény alapszabályzata egy igazgató főorvos, egy főorvos, és két alorvosi állást rendszeresített. A kórház első igazgató-főorvosa dr. Böszörményi Nagy Géza, a debreceni egyetem tanára volt, aki 1938-ig vezette az intézményt. A főorvosi megbízást a település háziorvosa, dr. Fényes Pál kapta, aki 1938-ban, Böszörményi Nagy Géza távozásával kap majd igazgatói kinevezést. Az első két alorvos dr. Csáky Gergely és dr. Hanzéros Géza voltak.¹³⁸

A közigazgatás, közlekedési és lakhatási infrastruktúra és oktatás ügyének rendezése után végre az egészségügy is fellélegezhetett Biharban. A kórházi ellátásra szorulókat ezentúl nem a Békés megyei Gyulára vagy a hajdúsági Debrecenbe kellett elszállítani, a létfontosságú intézmény immáron a vármegyén belül is elérhetővé vált, egyúttal pedig Berettyóújfalu helyzetértékét is tovább erősítette.

¹³⁴ MNL HBML IV.402 107. k. 3782/1928. Berettyóújfalu, 1928. március 21.

¹³⁵ A bizottság tagjai Balogh Elemér, Leszkay János, báró Vay László, dr. Miskolczi Pál, dr. Ertsey Péter, dr. Magyar Sándor, Kovács Mihály és T. Nagy Gyula voltak. A kórházi bizottság tagjainak kinevezése. Berettyóújfalu, 1928. május 19. MNL HBML IV.402 107. k. 6653/1928.

¹³⁶ Nagy 1938: 276.

¹³⁷ Bihar, 1928. október 31. II. évfolyam 40. szám. 1–3.

¹³⁸ Nagy 1938: 279.

4. kép. Gróf Tisza István Közoktóráz. Képes levelezőlap.
(Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV. 97. 118.)

A további fejlesztéseket a hazánkba 1930-tól begyűrűző világgazdasági válság megakadályozta, jóllehet 1940-ig további hivatalok Berettyóújfaluba költözése mellett több kisebb előrelépés is történik, a nagyszabású, megyeközponti státusz gerincét adó építkezések 1928-ig lezajlanak a településen.

„Ez a falu várost evett”

Berettyóújfalu 1921 és 1931 között egy rendkívül paradox helyzetben, a nemzet szörnyű tragédiájának árnyékában, egy kényszerpálya szerepébe kerülve története legnagyobb fejlődésén ment keresztül. Központi működésének első fázisát tekintve lehetősége kevés, sürgős kötelezettsége – a vármegye közigazgatásának megszervezésétől kezdve, a menekült köztisztviselők helyzetén át szinte valamennyi ágazat újraépítéséig – annál több akadt. A fennálló problémákra az újjáalakult vármegye gyorsan reagált, és kizsigerelt erőforrásai ellenére is már 1921-ben működőképesé tudta tenni a közigazgatást, 1925-re pedig lakhatást és megfelelő munkakörülményeket tudott biztosítani a Nagyváradról érkezett hivatalnokrétegnek, életet tudott lehelni a csonka megyébe – mindezt Berettyóújfaluban kivitelezve. Az ország gazdasági megerősödé-

se hozta magával Berettyóújfalu fejlődésének második, erőteljesebb szakaszát, mely időszak bő két éve alatt a nagyobb kategóriájú beruházások is megvalósulhattak. A kiemelkedő, „kirakat” beruházások mellett természetesen számos más típusú fejlesztés is végbement: a középületeket vízvezetékekkel látták el, valamint állandó lett a telefon-szolgáltatás. Többek között épült egy új filmszínház, elkészült a baptista imaház és egy református lelkészlak. 1924 és 1928 között 256 új ház épült a településen, a korszak végére a lakosság szám 10 ezerről 13 ezerre emelkedett.¹³⁹ Ha az egyik napról a másikra központtá lett nagyközség nyilvánvalóan nem pótolhatta az ősi székhely Nagyváradot, a csonka vármegye 61 településének központi szerepéhez – nyilván a gazdasági fordulat adta lehetőségeknek köszönhetően – az évtized végére már fel tudott nőni. A Magyarországon első leventeház és gazdatanácsadó iroda átadásával pedig az ország közvéleménye előtt is sikerült bizonyítani, hogy a vármegye nem csupán az életképes működéshez szükséges teendőket képes elvégezni, hanem ezen felülteljesítve nagyobb eredmények elérésére is képes. Ugyanakkor a városi cím kérdése a nagyarányú fejlődés ellenére a későbbiekben sem merült fel, a nagyközség központi időszaka alatt sem foglalkozott a település várossá nyilvánításának kérelmével. A település ezekben az években kialakult identitására tūpontos meghatározás volt a „faluváros” kifejezés, mely a nagyközségben dolgozó költőtől, Nadányi Zoltántól származik. Közigazgatás és az infrastruktúra minden szempontjából Berettyóújfalu kétségkívül várossá fejlődött, ugyanakkor az időigényesebb társadalmi folyamatok – polgárosodott társadalmi csoportok, értelmiség és művészetlet fokozottabb, állandó jelenléte –, melyek a szükséges szellemi pluszt megadva várossá emelnek egy települést, az idő rövidsége miatt nyilvánvalóan nem mehettek végbe.

„Ez a falu várost evett” – állapította meg Nadányi, és aligha tévedett.¹⁴⁰ A kettős identitás jelensége természetesen nem csupán esztétikai, hanem társadalmi szempontból is megmutatkozott. A helybeli lakosság egy része büszke lokálpatriótaként üdvözölte a település nem mindennapi kihívását, és a korábbi évtizedekben zajló városiasodás betetőzését remélte. Egyesek ugyanakkor a nagyközség viharos gyorsaságú változásait más emóciókkal megélve, a körülményeket a falu-város ellentétbe helyezve az áttelepült köztisztviselőkben Nagyvárad, a „város” térfoglalását látták.

1940-ben a második bécsi döntés értelmében Nagyvárad újra Bihar székhelye lett, az az apparátus pedig, akik menekültként Berettyóújfaluból is központot faragtak,

¹³⁹ Nadányi 1938: 463.

¹⁴⁰ Molnár E. 1938: 69.

visszatelepült az 1920 előtti megyeközpontba.¹⁴¹ A II. világháború utáni új berendezkedésben rövid ideig, 1944–1950-ig újra a nagyközség lett a megyeszékhely, az 1950-es közigazgatási törvény értelmében pedig létrejött Hajdú-Bihar megye. Az új megyeközpont Debrecen városa lett, Berettyóújfalu pedig járási székhellyé visszaminősítve a fejlettebb hajdúsági települések és Debrecen mögött már kevésbé tudott érvényesülni, ismét nagyobb érdemi beruházásokra a hatvanas évek végéig nem kerül sor a „faluvárosban”.¹⁴²

5. kép. Költözik a vármegyeháza Nagyváradra. Dr. Barcsay László felvétele, 1940. december. (Bihari Múzeum gyűjteménye, leltári szám: IV.2009.53.)

¹⁴¹ Sándor–Török 2011: 66.

¹⁴² A tervezett ipari fejlesztések tárgyalása. Berettyóújfalu, 1969. augusztus 27. Berettyóújfalu Községi Tanács iratai. Tanácsi iratok. MNL HBML XXIII. 576.a 20. k. 18–24.

A központi időszak alatt végbement fejlődés természetesen a későbbi évtizedekben is kamatozott, a felépült intézmények többségét az 1979-ben várossá minősített település napjainkban is igénybe veszi. Az egykori vármegyeháza járási hivatalként működik, a leventeház Nadányi Zoltán Művelődési Házként a kultúrház szerepét tölti be, az oktatási intézmények, ha már más formában is, de fennállnak, a Gróf Tisza István Kórház pedig jelen időben is Csonka-Bihar területének egyetlen közegészségügyi intézménye. Ez a 19 évnyi, nehézségekkel teli, de végső soron mégis prosperáló időszak tehát az infrastruktúra kiindulópontjait letéve jelenleg is Berettyóújfalu közigazgatásának alapját képezi.

Irodalom

SZERZŐ NÉLKÜL

1930 Bihar reménye és büszkesége: a Levente-intézmény. In: Vermes Ernő (szerk.): Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Berettyóújfalu. 47–50.

BAGDI László

2019 A háziorvosi szolgálat története Berettyóújfaluban. In: Sándor Mária (szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve. XXIV. Berettyóújfalu. 37–64.

BAKÓ Endre

2017 Egy feledésbe merült versgyűjtemény: a Bihari lant (1920). In: Sándor Mária (szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII. Berettyóújfalu. 187–203.

BARCSAY László

1990–2001 Berettyóújfalu a 30-as években. Emlékmárakok a régi utcákról. Barcsay-émlékiratok V. kötet. Berettyóújfalu, kézirat. Bihari Múzeum Adattára. Ad/2123-2006

BORSY Imre

1930 Bihar Trianon előtt és Trianon után. In: Vermes Ernő (szerk.): Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Berettyóújfalu. 7–19.

BRÓZIK Dezső

1938 Önálló gazdasági népiskolák. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 314–323.

DÉKÁNY István

2018 Trianoni árvák. Budapest + DVD-melléklet

FLEISZ János

2011 Nagyvárad várostörténete. Nagyvárad

GYÁNY Ferenc

1930 Berettyóújfalu az utolsó tíz év alatt. In: Vermes Ernő (szerk.): Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Berettyóújfalu. 143–144.

KEREPESZKI Róbert

2014 Berettyóújfalu és Bihar vármegyei választások a két világháború között. Új Nézőpont I. évfolyam 1. szám. 7–19.

MAGYAR TÁVIRATI IRODA

1926 Napi hírek, 16. kiadás. 1926. szeptember 27. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1926_09/?pg=524&layout=s&query=beretty%C3%B3%C3%BAjfal (A letöltés ideje: 2021. 01. 10.)

MENDÖL Tibor

1938 Bihar vármegye földrajza. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar-vármegye. Budapest

MOLNÁR Endre

1938 Bihar vármegye vázlatos statisztikája. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 60–73.

MOLNÁR Imre

1938 Hogyan lett Biharországból Csonka-Bihar? In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 9–21.

NADÁNYI Zoltán

1938 A világ közepe. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 462–468.

NAGY Géza

1938 Bihar Vármegye Gróf Tisza István Közkórházának első tíz esztendeje. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 266–281.

NEMES István

1938 Ipar, kereskedelem, hitélet. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye. Budapest. 246–261.

NYAKAS Miklós

1981 Berettyóújfalu politikai és társadalmi élete a polgári korszakban. In: Varga Gyula (szerk.): Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu. 299–325.

ROMSICS Ignác

1999 Magyarország története a XX. században. Budapest

2001 A trianoni békeszerződés. Budapest

SÁNDOR Mária

2020a Fráter László. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/fraterlaszlo>.

(A letöltés ideje: 2020. 03. 19.)

2020b Brózik Dezső. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/brozik-dezso>.

(A letöltés ideje: 2020. 03. 13.)

SÁNDOR Mária–TÖRÖK Péter

2011 Adatok Berettyóújfalu két világháború közötti infrastrukturális fejlődéséhez.

In: Varjasi Imre (szerk.): Bihar vármegye a múltó időben. Debrecen. 53–74.

SZOMBATH Béla

1938 A Berettyóújfalusi magyar királyi téli gazdasági iskola és mezőgazdasági

szaktanácsadó állomás. In: Nadányi Zoltán (szerk.): Bihar vármegye.

Budapest. 308–314.

Közgyűjteményi források

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV.402 Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai

IV.406.b. Bihar Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási iratok

IV.458 Bihar vármegye egyesületi alapszabályainak gyűjteménye

XXIII.576.a Berettyóújfalu Községi Tanács iratai. Tanácsi iratok. 20. k.

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. www.digitarchiv.hu

(A letöltés dátuma: 2020. 03. 13.)

K 149. Belügyminisztérium. Reservált iratok

Felhasznált folyóiratok

Bihar Vármegye Hivatalos Lapja XVII., XX., XXI., XXII., XXIII., XXIV., XXV. évfolyam (1919–1927)

Bihar Népe I., II., III., IV., V., VI. évfolyam (1921–1926)

Bihar I., II. évfolyam (1927–1928)
Bihari Újság II., III. évfolyam (1922–1923)
Magyarország tiszti cím- és névtára XXIII. évfolyam (1904)
Honvédségi Közlöny LXIII. évfolyam (1936)
Pesti Hírlap XXII. évfolyam (1937)
8 órás újság XI. évfolyam (1937)
Az Est XXVIII. évfolyam (1937)

László Bagdi

*“Centre of the world” Transformation of Berettyóújfalu to a county town between
1920 and 1928*

The study examines the social, economic and administrative aspects of the most important eight years of the process during which Berettyóújfalu became a county town. Until 1921 there were 13 district centres of the county, and one of those was Berettyóújfalu. The town faced with the greatest challenge of its history when Bihar and Nagyvárad were ceded. The financial, cultural and infrastructural prerequisites of establishing a new county centre were missing from the settlement, furthermore the town had to deal with the situation of refugees, public officers and people living in wagons. The study presents this period in two stages, and details the sequence, history and circumstances of measures and developments together with national aspects in each cases.